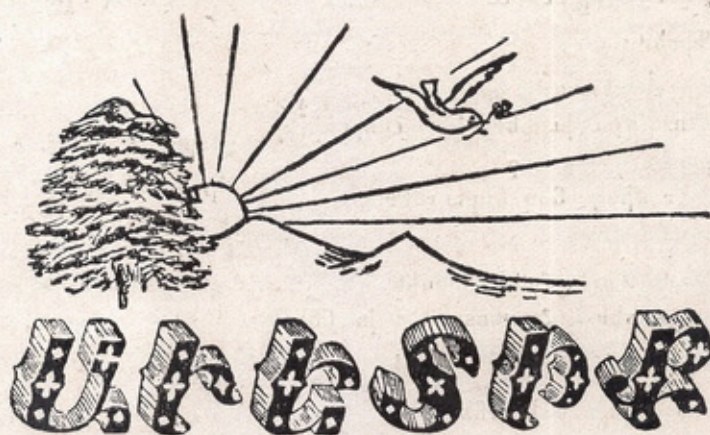

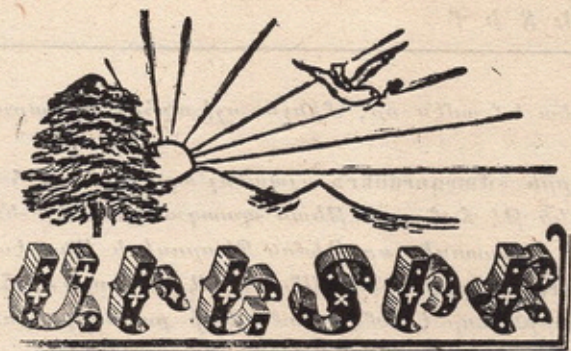
ԱՄՍԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՏԱՆՆ ԿԻՆԻԿՈՅ

— Ա Ի Ե Տ Ի Ք —

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	էջ
Ի Սպաս Ճճմարտութեան Ասուծոյ գոյութեան տրամաբանական	Խմբագրական 72
ապացուցանելու քիւնը	Գէորգ Վ. Լալեքեան 76
Լացի Գիշեր	Հրաչ Քաջարեանց 80
Զանգակը պատերազմի կը տանին	Գիսակ 82
Լաշին Առաքելութիւնների գործունեութիւնը	
Հայոց եւ Վրաց մեջ	Առաքել Սարուխան 83
Գիտելիքներ միաբանող եղբայրներու գրութեանց վրայ	Marc-Antoine v. d. Oudenrijn 88
Քրիստոնեան Գերեզմանէն անդին	Վարդան Վ. Թէքէեան 91
Վաւերաբույրքեր. — Հայաստանի Իշխաններն	
ու Մելիքները՝ Հռոմի Ս. Պապին	Մեսրոպ Վ. Թերզեան 96
Լուրեր Կարօյիկէ Աւխարհէ	99
Լուրեր Պատրիարքարանէ, Թեմերէ, Առաքելութիւններէ	101
Տխրունքի	104

ԱՄՍՍԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ
ՏԱՆՆ՝ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

A V E D I K
REVUE MENSUELLE
PATRIARCAT
ARMÉNIEN CATHOLIQUE

մէ. ՏԱՐԻ

ՄԱՅԻՍ—ՅՈՒՆԻՍ 1948

ԹԻԻ 5—6

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ի ՄՊԱՍ ՃԵՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ

Քրիստոնէութիւնը՝ որ իր էութեամբն իսկ կը ձգտի խաղաղութիւն և համամարդկային եղբայրակցութիւն հաստատելու, սկիզբէն ի վեր եղած է գերազանցօրէն պայքարի կրօնք մը. վասն զի այդ իր գերագոյն նպատակներուն հասնելու համար, գաղափարներու և ապրումներու արմատական յեղաշրջում մը քարոզած է և աշխատած է զայն իրագործել ի գին ամէն զոհողութեան:

Հռոմէական կայսրութիւնը ջանացած է այդ հոգեւոր յեղափոխութիւնը խեղթել իր նիւթական աշխարհաստան զօրութեամբը, և ի վերջոյ պարտուած է անկէ, որովհետեւ անհնար է որ նիւթը սպաննէ ոգին: Սուրի թշնամիներէն ետք, անխնայ մաքառած են անոր դէմ փիլիսոփաներն ու իմաստակները, և յաջողած են լոկ ալ աւելի զօրացնելու Քրիստոնէութեան ներքին կառուցուածքը:

Ինչպէս անցեալին նաև այսօր, նիւթի և մտքի ուժերը կը պայքարին Եկեղեցիին դէմ՝ նորաւոր յաղթութիւններու առիթ ընծայելով անոր. որովհետեւ դարերու ընթացքին միշտ պիտի իրագործուի Քրիստոսի խօսքը. «Դժոխքի զօրութիւնը զայն պիտի չյաղթահարէ»:

Այս ընդդիմադիր ճակատին մէջ կան նաև ներքին քայքայիչ ուժեր, որոնք ամենապատանգաւոր գործը կու տան ճշմարիտ Եկեղեցիին դէմ: Կաթողիկէ Եկեղեցիին աւելցնելու ընդդէմ կը կանգնին տասնեակ մը այլազան օրթոտոքս եկեղեցիներ և մօտաւորապէս երեք հարիւր քսանեակնոց տեսակ բողոքական աղանդներ: Մեր մէջ այդ ընդդիմադիր քրիստոնէութիւններն են հայ կաթողիկէն, հայ առաքելական կոչուած էջմիածնական եկեղեցին և բողոքական կարգ մը աղանդներ, որոնց մէջ տիրական է հայ աւետարանական միութիւնը (Armenian Evangelical Union of Syria and Lebanon) զոր կը ղեկավարէ «ամերիկեան պորտը» (American Board of Commissioners for Foreign Missions).

Ենթակայականօրէն նկատի առնելով եկեղեցական այս հակամարտութիւնը, զայն շատ բնական կը գտնենք: Ամէն եկեղեցի որ համոզուած է թէ ճշմարտութեան աւանդապահն է, պարտաւոր է զայն տարածելու բովանդակ մարդկութեան մէջ, վասն զի ճշմարտութիւնը ընդհանրական է իր էութեամբ, և իբրև այդ՝ սահմանուած է մտային և հոգեկան ապրումն ըլլալու ամէն բանաւոր էակի, և ոչ թէ որոշ ազգի կամ ցեղի մը անհատներուն: Այս է նաև վերջին կամքն ու պատգամը Քրիստոսի. «Գացէք այսուհետեւ աշակերտեցէք բոլոր ազգերը, մկրտեցէ՛ք զանոնք... սորվեցուցէ՛ք անոնց պահել ամէն ինչ, զոր

ձեզի պատուիրեցի. և ահաւասիկ ես ձեզի հետ եմ ամէն օր, մինչև աշխարհիս կատարածը (Մատթ. ԻԸ. 19):

Հետեւաբար բոլորովին անիմաստ է իրրեւ «մարդօրսներ» այսպանել այս կամայն համայնքին քարոզիչները, որոնք համոզուած են թէ ճշմարտութեան պատգամաւորներ են: Այդ այսպանիչները կը հակառակին նոյնինքն Քրիստոսի, որ Սիմոն Պետրոսի և Անդրէասի ըսած էր. «Ինծի հետեւեցէք, և ձեզ մարդօրսներ պիտի ընեմ» (Մատթ. Ա 19. Մարկ. 717):

Սակայն եթէ ենթակայական կերպով օրինաւոր է ամէն համայնքի քարոզիչներուն իրենց համոզումները տարածել իրրեւ քրիստոսատուր ճշմարտութիւններ, ցորչափ ուղղամբաօրէն համոզուած են անոնք, արդարութեան պահանջ է նաեւ այդ համոզումները քննութեան ենթարկել և զանոնք իրական, իսկական, առարկայական ճշմարտութեան վրայ հիմնել, որպէսզի երեւոյթներու խաբկանքին զոհ չերթան, և մոլորութեան վարդապետներ չհանդիսանան ի կործանումն բազմաց:

Բոլոր քրիստոնեաներու բացայայտ է թէ՛ Յիսուս իրարու հակասող և թշնամանող եկեղեցիներ չհաստատեց, այլ իր հետեւորդները համախմբեց մէկ եկեղեցիի մէջ: Ան իր միակ եկեղեցին չէնքի մը նմանցուց և անոր հիմ դրաւ Պետրոս Առաքեալը ըսելով անոր. «Դուն ես վէմ, և այդ վէմին վրայ պիտի շինեմ իմ եկեղեցիս, և դժոխքի զօրութիւնը զայն պիտի չյաղթահարէ»: Անխախտ մնալով հիմը՝ կանգուն ու անբաժան եւ մեկ պիտի մնար նաեւ չէնքը՝ եկեղեցին: Իր կեանքին ամենէն յուզիչ վայրկեաններուն, վերջին ընթրիքի ժամանակ՝ իր եկեղեցիին միութիւնը խնդրեց Աստուծոյ, և անտարակոյս լսելի եղաւ իր աստուածային արժանապատուութեան պատճառաւ, իրրեւ Աստուծոյ Որդին. «Հայր սուրբ, պահէ զանոնք քու անունովդ... որպէս զի մէկ ըլլան, ինչպէս մենք մի ենք... Միայն անոնց համար չեմ աղօթեր, այլ նաեւ ամենուն համար, որոնք իրենց քարոզութեամբ ինծի պիտի հաւատան, որպէսզի ամէնքը մէկ ըլլան, ինչպէս դուն Հայր, իմ մէջս և ես քու մէջդ... (Յովհ. ԺԷ. 11, 20-21): Եւ աշակերտներու ու հաւատացեալներու միութիւնը իրրեւ նշան դրաւ իր մեսիականութեան. «Ամենքը մէկ ըլլան... որպէս զի աշխարհ հաւատայ թէ դու'ն զիս առաքեցիր...: Ես իրենց մէջ Դուն իմ մէջս, որպէս զի կատարեալպէս մէկ ըլլան, և աշխարհ գիտնայ թէ Դուն զիս ղրկեցիր» (Անդ 21-23):

Եթէ Քրիստոսի և Առաքեալներու շրջանի եկեղեցին ներկայիս կորսնցուցած ըլլար հաւատքի, վարչութեան և հոգեւոր հաղորդակցութեան միութիւնը, դժոխքի զօրութիւնը յաղթահարած պիտի ըլլար զայն, հակառակ Յիսուսի հաւաստումին քանդուած պիտի ըլլար հիմը և անոր վրայ կառուցուած եկեղեցին: Քրիստոս ձախողած պիտի ըլլար իր առաքելութեանը մէջ, և իրաւամբ պիտի մերժէինք ընդունիլ իր մեսիականութիւնը: Բայց այնչափ զօրաւոր և ակնբախ են փաստերը ի նպաստ իր աստուածային առաքելութեան, որ ոչ մէկ տարակոյս չեն վերցնիր, և աներկբայօրէն ցոյց կու տան թէ Ան յաջողած է իր ծրագրին և ձեռնարկին մէջ: Հետեւաբար Քրիստոսի եկեղեցիին միութիւնը անսղարտ կը մնայ նաեւ այժմ, և զայն վերահաստատելու ամէն դիտում և փորձ անտեղի կը մնան:

Կրնայ խօսուիլ սոսկ քրիստոնէական այլեւայլ աղանդներու միաբանութեան մասին Քրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցիին հետ: Այդ պէտք է ըլլայ նպատակը օրթոտոքսներու և բողոքականներու պարբերաբար կատարած միութենական համաժողովներուն: Անոնք պարտին փնտռել Քրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցին, որ նաեւ այսօր կը պարտադրէ ինքզինք ամենուն, իր միութեամբն ու ընդհանրականութեամբը, առաքելականութեամբն ու սրբութեամբը. կը պարտին փնտռել զայն և փարիլ անոր, և ոչ թէ իրաւախոհութեան եզրեր որոնել այնչափ այլազան և իրարու հակասող աղանդներու միջեւ:

Թէպէտ միութենական այդ փորձերը սխալ ուղղութիւն մը առած են կաթողիկէութեան ծիրէն դուրս մնալով, սակայն զոնէ կը մատնանշեն գիտակցութիւնը կրօնական միաբանութեան հարկադրանքին, և կը դատապարտեն այն աղանդամոլները, որոնք «հակաւետարանական» կը կոչեն «մի հօտ և մի հովիւ կազմելու ծրագիրը», նաեւ Քրիստոս անձամբ կը դատապարտէ այդպէս բարբոսնջողները, երբ բացայայտ կերպով կ'ըսէ. «Նաեւ

ուրիշ ոչխարներ ունիմ, որոնք այս գաւիթէն չեն, զանոնք ալ հարկ է որ հոս բերեմ, և ձայնս պիտի լսեն և մէկ հօտ և մէկ հովիւ պիտի ըլլան» (Յովհ. Ժ. 16): Եթէ Տէրն մեր մէկ հօտ և մէկ հովիւ կ'ուզէ կազմել իսրայելացիներն ու հեթանոսները, որչափ ևս առաւել և ամենէն առաջ իր հետեւորդները՝ բոլոր քրիստոնեաները:

Եթէ այս է Քրիստոսի բաղձանքը, ո՞ր եկեղեցականը, կամ ո՞ր քրիստոնեան կրնայ հակառակիլ անոր, առանց ուրանալու իր քրիստոնէութիւնը: Համապատասխանելու համար այդ աստուածային կամքին և քրիստոնէական հարկադրանքին, բոլոր գիտակից ուժերը պարտին նախ պայքարիլ անկրօնութեան և հակաքրիստոնէական բոլոր երևոյթներուն դէմ, որոնք անկաշկանդ կերպով կը ցուցադրուին մասնաւորապէս հայ հանրութեան առջեւ: Այսօր քանի՜ քանի՜ հայատառ թերթեր բացայայտօրէն անաստուածութիւն, նիւթապաշտութիւն և ցեղակրօնութիւն կը քարոզեն և սակայն անոնց հրապարակագիրները կը ժպտնին տակաւին իրենք զիրենք «Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ» գաւառներ հռչակել: Միայն կաթողիկէ համայնքն է որ ուղղակի կը պայքարի անոնց մոլորամիտ իմաստակութիւններուն դէմ: Իսկ աղգային եկեղեցին անտարբեր լռութեամբ կը գոհանայ, և գործնականօրէն ցոյց կու տայ թէ հեռու է ճշմարտութեան պատգամաւորն ըլլալէ: Որչափ սիրալոյսօտ պիտի ուզէինք անոր մէջ տեսնել քաջարի հովիւներ, որոնք անվեհերօրէն պաշտպանէին քրիստոնէական արժէքները՝ իրենց հօտին մէջ սպրդող զայլերուն դէմ: Շնորհիւ այդպիսի հովիւներու գործակցութեան՝ քայլ մը առաջ պիտի առնէինք դէպի հայ եկեղեցիներու միաբանութիւնը, մանաւանդ եթէ անոնք արծարծէին իրենց մէջ դերբնական կեանքը, սիրոյ և ազօթքի ոգին, միշտ միացած Քրիստոսի սիրոյն և ազօթքին:

Այն ատեն աննախապաշար մտքով, և ճշմարտութեան սիրով պիտի մօտենային կրօնական հարցերու քննութեան, իբրեւ ուղեցոյց առնելով Ս. Պօղոսի խօսքը. «Ձեռք կրնար հակառակիլ ճշմարտութեան, այլ վերականգնու ենք ճշմարտութեան (Բ. Կորնթ. ԺԳ. 8):

Յաւալի է ըսել սակայն թէ կարգ մը հայատառ կրօնական հրատարակութիւններ փոխանակ սիրոյ քարոզիչներ հանդիսանալու, այնպիսի՝ անհեթեթ տեսութիւններ ու մտացածին յերիւրանքներ կը հրապարակեն կաթողիկէ եկեղեցւոյ և անոր տեսանելի Պետին շուրջ, որ ուղղամիտ ընթերցողը շմորած կը մնայ ի տես այնքան չարամտութեան: Անոնք մոռցած թէ ճշմարտութեան օրկաններ պարտին հանդիսանալ, ըստ կամս կը փոխեն պատմական դէմքեր ու դէպքեր, և հետեւորական բանաձեւերով ու չափազանցութիւններով կը գեղեցկացնեն ստոր ու անկշիռ զրպարտութիւններ:

Այս աղիտալի ընթացքով ի՞նչպէս կարելի է իրականացնել կրօնական միաբանութիւնը, որ եկեղեցւոյ պաշտօնեաներուն գլխաւոր պարտքն է անտարակոյս: «Մի է Տէր, մի հաւատք, մի մկրտութիւն» (Եփ. Բ. 14). եթէ «մէկ է հաւատքը, ուրեմն մէկ է եկեղեցւոյ հիմը, ուրեմն մէկ է եկեղեցին», կ'ըսէ Ս. Ամբրոսիոս (Վասն Մարդեղ. Գիրք Ա. գլ. 5): Հետեւաբար կրօնականները պարտին մէկ եկեղեցւոյ ախոյեանները հանդիսանալ:

Անձնական կամ հատուածական շահերու, դիրքի, բարձի կամ աթոռի և այլ ցանկութիւններու հետամուտ ըլլալու փոխարէն, անոնք գլխաւորաբար ջանալու են իրագործել Աստուծոյ և իր միակ եկեղեցիին գերագոյն շահը, որ անշուշտ գերադաս է ուրիշ ամէն օրինաւոր շահերէ և ձգտումներէ, և որ կը պայմանաւորէ մարդուս արդար դիրքը Ամենակալին հանդէպ: Իբրեւ պաշտօնեաներ մարդացեալ ճշմարտութեան, իրենց ամենէն նուիրական պարտքը համարելու են ուղղամտութեամբ ճշմարտութիւնը փնտռել և անկեղծութեամբ ու քոջութեամբ զայն ընդգրկել, որպէսզի ազատորդիներն ըլլան լոյսի, և ոչ գերիները մոլորանքի, ըստ տէրունեան պատուէրին «Ծանիջիք զճշմարտութիւնն, և ճշմարտութիւնն ազատեցէ զձեզ» (Յովհ. Ը. 32):

Ուղիղ մտքերն ու մեծ հոգիները յամառօրէն փնտռած են զայն, առաջնորդ ունե-

նալով Ս. Գիրքն ու Առաքելական Աւանդութիւնը, որոնք սոսկ դատանիներն են Քրիստոնէական Ճշմարտութեան: Անոնք որոնած են Քրիստոսի ճշմարիտ հաւատքը այդ երկու լուսադրօններուն մէջ, ձերբազատուելով հոգեբանական ու պատմական նախապաշարումներու և յերկրանքներու կապանքներէն, որոնք չեն կարող կաշկանդել ճշմարտութիւնը, զի աստուածային Յայտնութեան լոյսն է ան, և ոչ թէ մարդկային մտքի նուաճումներ կամ ցեղային սեփականութիւններ:

Ամէն անգամ որ կրօնական ճշմարտութիւնը կը ջանանք նոյնացնել տոհմային արժէքներու հետ, կ'անտեսենք անարդարօրէն քրիստոնէական կրօնքին ընդհանրականութիւնը, կը կոտորակենք ճշմարտութեան ամբողջականութիւնը, կը նսեմացնենք աստուածային լոյսը՝ զայն մարդկային դարձնելով:

Ջերբազատուելու համար այդ նեղմիտ մտասեւեռումներէն, վերադառնելու համար աստուածային ճշմարտութեան լոյսը, որ կը ճառագայթէ անաղարտ քսան դռներէ ի վեր, հարկ է վերադառնալ լուսադրօնին՝ Աստուածաշունչին, Առաքելական Աւանդութեան և Ս. Հայրերու վարդապետութեան. հոն է որ պիտի գտնենք քրիստոնէական կրօնքին հարազատ հաւատալիքներն ու պարտադրանքները, անոր սկիզբն ու վախճանը, անոր գերազոյն սէրը՝ պաշտամունքը ճշմարտութեան. և աննախապաշար ու ողջամիտ համեմատութիւն մը ցոյց պիտի տայ թէ այդ բոլոր արժէքներն ու ապրումները կը գտնուին սոսկ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ մէջ, որ հիմնուած կը մնայ անսասան կեփայեան վէմին վրայ:

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ ՏՐԱՄԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԱՊԱՑՈՒՑԱՆԵԼԻՈՒԹԻՒՆԸ

(Եւր.)

Ի յետնագունէ այս ապացոյցները ճառագայթումները են բաւարար պատճառի սկզբունքին և իբր այդ՝ կը հիմնեն անհունօրէն կատարեալ, աշխարհէն անջատ, անձնաւոր Արարչի մը ծանօթութիւնը, փշրելով մի անգամ ընդ միշտ, համաստեւածութիւնն ու կրօնական սկեպտիկութիւնը ընդունելի դարձնելու ամէն ձեւնարկ — Սիոնիին ալ մէջն ըլլալով — պայմանաւ, անշուշտ, որ կանգուն մնայ սա սկզբունքը թէ իմացական կարգին մէջ միայն «բանականութեան միջոցաւ կարելի է ճշմարտութեան վերահասու ըլլալ» (Սիոն դեկտ. էջ 441). սկզբունք մը՝ զոր Սիոն տարակոյսի կ'ենթարկէ, ինքզինք սկեպտիկօրէն անջատելով ոչ միայն այն «բացմաթիւ փիլիսոփաներէն», որոնց dogmatistes անունը կը կախէ արհամարանքով, այլ նաև մարդկութեան ողջամիտ մեծամասնութենէն:

Սիոն առանց տարակոյսի կ'ընդունի թէ այդ ապացոյցները կը փաստեն թէ աշխարհ պատճառ ունի, բայց այդ պատճառին ընութիւնը անծանօթ կը թողուն. — անգամ մը եւս յիշեցնենք ինչ որ վերը կ'ըսէինք «երբակի ուղի»ին բացատրութեան մէջ. գերագոյն այս պատճառը աշխարհին, պատճառ է հունաւոր ամբողջ էականութեան գոյութեան և պէսպէս կատարելութեանց, հետեւաբար գոյութիւնը և միւս կատարելութիւնները պէտք է Անոր մէջ ըլլան, գոյացականօրէն, անսահմանօրէն, զի սահմանաւորումի պատճառ չկայ և չի կրնար ըլլալ գերագոյն պատճառին մէջ որ ամէն ինչ ունի ինքիմէ և ոչ հաղորդակցութեամբ՝ այսինքն չափով: Ուրեմն Աստուծոյ գոյութեան ապացոյցները կը հիմնեն նաև Աստուծոյ ընութեան ծանօթութիւնը:

* *

«Վերի փաստերուն առաջինը կուրքը,» կը գրէ Սիոն, «զմեզ կը տանին ծանօթոյքին առաջին շարժիչի մը, որ նոյն տեղն առաջին պատճառն է: Բայց այդ առաջին պատ-

ճառը մեզի ներկայացուած իր այդ ձեւին մէջ, արդեօք աշխարհէն իրրեւ անջատ կ'երեւի: Ոչ բնաւ, անիկա կրնայ ինքնակաց (Immanent) պատճառ մըն ալ ըլլալ, որուն ուժովը աշխարհ պիտի կարենար իր մէջն ունենալ հունաւոր երեւոյթներու ամբողջութեանը մէջ յայտնող իր սկզբունքը» (Դեկտ. էջ 441). և իր միտքը կը յըստակէ իր տուած այս բացատրութիւնը հաղորդելով «յաւիտենական և անսահման Աստուծոյ մը բացատրութեան» որմէ «կարգ մը կողմերով նոյնիսկ աւելի բնական և պարզ է ան, քանի որ միութեան կը վերածէ Աստուծոյ և Տիեզերքի երկուութիւնը» (Անդ):

Առ այդ դիտելի է թէ.

Ա. Աստուած «ինքնակաց» է այսինքն ինքիմէ գոյ է (Subsistant de soi - même), քանի որ գոյակներու գոյութեան գերագոյն աղբիւրն է:

Բ. Որոշ իմաստով ալ անջատ է իր ստեղծած աշխարհէն, ներակաց (Immanent) է անոր, քանի որ իր անսահմանութեամբը ամէնուրեք է և իր արարչագործ գորութեամբ կը շարունակէ գոյութեան մէջ պահել էականներն ամբողջ:

Գ. Բայց այս ներակացութիւնը չէ և չի կրնար ըլլալ շփոթութիւնը երկու անհունօրէն տարբեր եզրերուն՝ անհուն Պատճառին և հունաւոր արդիւնքին, այն պարզ սկզբունքին գորութեամբ (զոր Սիոն տակաւին չէ ժխտած) թէ նոյն էակը չի կրնար ըլլալ արդիւնք, այսինքն իր ամէն ինչը ընդունիլ, և միանգամայն ըլլալ գերագոյն Պատճառ, այսինքն իր ամէն ինչը ինքիմէ ունենալ. ըլլալ հունաւոր, շարժական, փոփոխական և միանգամայն անհուն, գերագոյն շարժիչ, անշարժելի և անփոփոխելի: Ուստի Առաջին Պատճառին կամ Առաջին Շարժիչին ծանօթոյքը ոչ միայն համաստեւածութեան ցնորքներուն դէմ ամենէն ամուր յենակէտը կը հայթայթէ, այլ նաև առանց ճիգի կը խոր-

տակէ այդ գրութեան խարխուլուն առաջը:

Սիոն կ'անցնի երկու յաջորդ ապացոյցներուն (հարկաւոր էակը պատահական էականերէն, և գերազանց կատարելագոյն էակը կատարելութեանց աստիճաններէն) զորս ի մի կը ձուլէ խեղաթիւրելով, զի առաջին փաստը կը մեկնի պատահական իրերու ծանօթոյքէն, որոնք կրնային ըլլալ կամ չըլլալ, այսինքն անտարբեր էին գոյութեան և որոնց գոյութեան պատճառը պէտք է հետեւաբար փնտռել Հարկաւոր էակի մը մէջ, որուն էական ըլլայ գոյութիւնը, այսինքն որ ինքի մէջ ունենայ իր գոյութեան պատճառը, որովհետեւ առանց այս տեսակ էակի ոչինչ գոյութիւն պիտի չունենար: Իսկ երկրորդ փաստը կը մեկնի զանազան աստիճաններով մասնակցութեան առարկայ եղած տնխառն կատարելութեանց ծանօթոյքէն, որ կը պահանջէ էակ մը սոյն մասնակցեալ կատարելութեանց գերազանց աղբիւր, այսինքն որուն մէջ կատարելութիւնները կը զանազան անսահման գերազանց աստիճանի: Արդ.

Ա) Ակնբախ է զանազանութիւնը երկու ապացոյցներուն և առանց խեղաթիւրումի կարելի չէ զանոնք չփոթել:

Բ) Սիոն մեր այս առաջին փաստին ապացուցական արժէքին դէմ ոչ մի առարկութիւն գտնելով զայն կը ձուլէ երկրորդին հետ որ «լուրջ տարակոյսներ» կը ներկայացնէ: Արդարեւ այս «լուրջ տարակոյսներ»ը Սիոնի մտքին մէջ կը ծնին, որովհետեւ փաստարկութեան բնոյթը կը խեղաթիւրէ. «ճշմարիտ է արդեօք, կը հարցնէ ան, որ տիեզերքի յարաբերական կատարելութիւնը կը պարտադրէ զմեզ ընդունիլ սկզբնական կատարելութիւն մը...: Այս նախնական կատարելութիւնը գաղափարէ մը՝ մեր մտքին ստեղծագործութենէն տարբեր բան մըն է արդեօք: Կ'ըսուի արդարեւ թէ այդպիսի ծանօթոյք մը չի կրնար մեր անկարող բանականութեան արդիւնքն ըլլալ» (Դեկտ. էջ 441): Յիշեցնենք միայն Սիոնի թէ ապացոյցը կը մեկնի կատարելութեանց մասնակցութեան իրողութենէ և կը հասնի, բաւարար պատճառի սկզբունքի զօրութեամբ, պահանջը աւած գերազանց իրողութեան մը, որ ան-

հունօրէն կատարեալ էակն է և որ «գաղափարէ մը և մեր մտքի ստեղծագործութենէն» բոլորովին տարբեր բան մըն է, գաղափարական կարգէ դուրս է:

Գ) Ամէն պարագայի մէջ, չենք հասկընար տրամաբանական ինչպիսի շղթայաւորումով Սիոն իր այս պարբերութիւնն ալ կ'եզրափակէ իր սովորական յանկերգով. «Հոս ալ... տիեզերաբանական փաստը չի հակառակի համաստեղծութեան» (Դեկտ. էջ 441). այսինքն Հարկաւոր էակը որ իր մէջն ունի իր գոյութեան պատճառը, կրնայ նոյնանալ պատահական էակին հետ, որ էապէս զուրկ է իր գոյութեան պատճառէն, և սահմանաւոր ընդունուած կատարելութիւնը՝ անսահման ու անհաղորդ կատարելութեան հետ: Նման հաստատումներ ընողը, պիտի ըսէր Արիստոտէլ, դիւրի կը կարօտի աւելի քան ապացոյցներու:

Գանք հինգերորդ ու վերջին փաստին, վախճանաբանական փաստին, զոր Սիոն աստեղծաբանական կը կոչէ, չփոթելով անշուշտ téléologique (telos, eos = վախճան) և théologique բառերը:

Միակ առարկութիւնը զոր Սիոն կը հակադրէ այս ապացոյցի արժէքին, այն է որ կարգաւոր, վախճանաւոր տիեզերքին կարգադրիչ գերագոյն միտքը կրնայ անձնաւոր չըլլալ. փաստը հետեւեալ նախադասութիւնն է. «Եւ սակայն կարելի է առանց ըմբռնելու պատճառաբանութիւնը եթէ ընդունինք համաստեղծութեան վարկածը» (?) (Դեկտ. էջ 442). ռազմագիտական արուեստակեալ մշուշ՝ որուն ետեւ կը ըսքողուի ձրի հաստատումներու խարխուլութիւնը: Սիոն ինքնավստահ կը շարունակէ իր գնացքը. «վախճանականութեան սկզբունքէն սա միայն կարելի կ'ըլլայ հետեւցնել թէ առաջին պատճառականութիւնը կոյր չէ, այլ կը վարէ բոլոր իրերը հունաւոր իրերու շարքին մէջ յայտնուած կարգի մը համեմատ... տիեզերքի եղաշրջութեան օրէնքը պիտի ըլլար ուրեմն գերագոյն այն օրէնքը որ գիտակից կը դառնայ մարդկութեան ծոցին մէջ» (Դեկտ. էջ 442):

Անձնաւորութիւնը կազմող էակաբանական երեք տարրերն են. միտք, ա-

զատ կամք և անջատութիւն միւս գոյակներէն: Արդ կարգադրիչ գերագոյն միտքը՝ որ կը յայտնուի տիեզերքի ընդհանուր և մասնակի վախճանականութենէն է նաև գերագոյն կամք, քանի որ տիեզերքի իր յղացած կարգաւոր ծրագիրը (մտքի գործողութիւն) կը գործադրէ ընդհանուր նպատակի մը համար (կամքի գործողութիւն) ազատօրէն՝ որովհետև աստուածային կամքը հարկաւորապէս կը միտի աստուածային բարութեան միայն և ազատ է ուրիշ իրերու կամ գործողութեանց նկատմամբ: Այդ միտքն ու կամքը անջատ է իր կարգաւորած ամբողջ էակներէն, սա պարզ պատճառին համար թէ չի կրնար ըստ նմին ըլլալ կարգադրիչ և միանգամայն կարգադրեալ:

Համաստեղծութեան վարկածը հոս ալ ուրիշ բան չէ բայց եթէ տտաղձուած խրատելիակ մը: Որովհետև Սիոնի համաձայն առաջին գերագոյն պատճառը որ «կոյր չէ» պիտի նոյնանար «տիեզերքի եղաշրջութեան օրէնքին» հետ, որ պիտի ըլլար «գերագոյն այն օրէնքը որ գիտակից կը դառնայ մարդկութեան ծոցին մէջ»: Արդ

Ա. Օրեկի բառը աշխարհի ամէն լիզուներու մէջ կը նշանակէ կանոն, նախագծուած յարատեւ ուղղութիւն, որուն պէտք է համաձայնի էակի մը ընթացքը, — ու կը պահանջէ միշտ օրէնադիր մը, որ զայն հաստատէ: Խիստ զարմանալի է որ Սիոնի մտքին մէջ, կարգաւոր տիեզերքի ընդհանուր օրէնքը, այսինքն վախճանականութեան նախագծուած ծրագիրը նոյնանայ զայն զծող գերագոյն օրէնադրին և ճարտարապետին հետ:

Բ. Բայց աւելի զարմանալի է և ծիծաղաշարժ «նոյնացած» օրէնադրի և «օրէնքի գիտակցութիւնը մարդկութեան ծոցին մէջ»: Յիշուի մինչև այսօր՝ ոչ մէկ մարդկային առողջ միտք ունեցած է տիեզերքի գերագոյն կարգադրիչն ըլլալու գիտակցութիւնը. այս մասին Սիոնի X յօդուածագրին ներքին փորձառութիւնը անձանօթ է մեզի:

Այսպէս ուրեմն Աստուծոյ գոյութեան հինգ ապացոյցներու կրանիթէ ամբուլութիւնը առաւել ևս կը ցայտի, Սիոնի փըլս-

րուն սոփեստութիւններուն քով:

Բարոյական փաստը. — Ան կ'ուզէ գերագոյն Օրէնադրի գոյութիւնը ապացուցանել բարոյական օրէնքի և պարտականութեան գիտակցութենէն: Այս փաստարկութիւնը ճշմարտութեան հմայիչ երեւոյթներով կը ներկայանայ, որովհետև մարդկային բնութեան Հաստիչը միայն կրնայ բարոյական լուծ կապել մարդկային ազատութեան: Այնուհանդերձ յիշեալ ապացոյցը — զոր Սիոն ազատամտօրէն նախընթացներէն շատ բարձր կը գտնէ տնարժէք է, զի կ'ենթադրէ ինչ որ կ'ուզէ փաստել. արդարեւ բարոյական պարտադրող օրէնքին գիտակցութիւնը յետագոյն է Աստուծոյ գոյութեան ծանօթութենէն, որուն վրայ կը հիմնուի, և խղճի ձայնը, եթէ այս ծանօթութենէն առաջ լսելի է, ուրիշ բան չէ բայց եթէ սին երեւակայութեան արդիւնք, որովհետև այդ հրամայական ձայնին հնազանդելէն առաջ պէտք է իմանամ թէ որուն անունով կը հրամայէ. մէկ խօսքով բարոյական ապացոյցը իր փաստելիքին վրայ կը հիմնուի. այս է անոր տկար կէտը, ինչ ձեւով ալ ներկայացուի:

Պատմական փաստը Աստուծոյ գոյութիւնը անուղղակի կը փաստէ ժողովուրդներու միահամուռ հաւանութենէ, որ զգեստաւորուած է հասարակաց ողջմտութեան դատումի ամէն յատկութիւններով, այսինքն տիեզերականութեամբ, միակերպութեամբ և յարատեւութեամբ, և որ կը փաստէ թէ մարդկային բանականութիւնը միշտ և ամէնուրեք պատճառականութեան սկզբունքին վրայ յեցած եզրակացուցած է Գերագոյն Հաստիչ և Պահպանիչ Էակի մը գոյութիւնը, թէպէտև յաճախ թիւրած է Անոր ճշմարիտ բնութեան ճանաչողութենէն:

Սիոն կը տարակուսի յիշեալ համոզումին տիեզերականութեան վրայ, նկատելով «բազմաթիւ բացառութիւններ... առանց խօսելու մեր ժամանակի անհաւատներուն մասին», կը պատասխանէ զրկելով Սիոնը ցեղաբանութեան և կրօնքներու

պատմութեան անհաշուելի երկասիրութեանց ի մասնաւորի W. Schimdt, Handbuch der vergleichenden Religionsgeschichte, p 305, իտալ. թարգմ. Brescia, 1938.- Mgr le Roy, la religion des primitifs, Paris, 1909, p. 464-465.- Leuba, A psychological Study of Religion. Its Origin, Function and Future, New-York, 1912, որմէ հետեւեալ եզրակացութիւնը կը քաղենք. Ամենէն ստորին վայրենիներն ալ կը հաւատան Գերագոյն էակի մը, թէպէտ պզտոր ըլլայ անոր գաղափարը և թերի՝ Անոր պաշտամունքը... ցեղաբանական նոր հետազոտութիւններ բաւարար ապացոյցներ ընծայեցին արդարացնելու համար այս կարծիքը... ցեղաբաններու մեծամասնութիւնը կ'ընդունի այսօր թէ հաւատքը Մեծ Աստուծոյ ընդհանուր կերպով տարածուած է, (էջ 100):

Իսկ մեր ժամանակներու քաղաքակիրթ անհաւատներու պարագան նախապէս լուծուած է նոյնինքն Սիոնէն, երբ կը գրէ թէ մարդ «չընդունիր զԱստուած, ոչ եթէ անոր մասին յուսաբանուած չըլլալուն համար, այլ որովհետեւ կ'ուզէ ընդլզիլ անոր դէմ»:

Սիոն՝ պատմական փաստին դէմ երկրորդ տարակոյս մըն ալ ունի. «Հաւատալիքի մը մարդկութեան ծոցին մէջ ծաւալումը հարկաւորապէս չի հաստատեր անոր աւարկային իրականութիւնը (Դեկտ. էջ 433), որուն կը պատասխանենք. այսօր ան տիեզերական, միակերպ և յարատեւ

համոզում մը հարկաւոր կապակցութիւն կը յայտնէ մարդկային բանականութեան հետ, որովհետեւ այս իր յատկութիւններով ընական ողջմտութեան դատում մըն է: Աւելորդապաշտութիւնը և դիւթութեանց հաւատքը զոր Սիոն կը հակադրէ այս միահամուռ համոզումին յիշեալ յատկութիւններէն զուրկ են և ժողովուրդներու կրօնական զգացումին տարածայնութեան դատանիչ են:

Պատմական փաստը՝ Աստուծոյ գոյութեան նոր փաստ մը չէ, այլ պատմական ամրապնդումն է ի յետնագունէ վերոյիշեալ հինգ փաստերուն, որոնք, ինչպէս տեսանք կը համոզեն հաւատացեալն ու անհաւատը, որովհետեւ զուտ բանականութեան կը խօսին և ամրակուռ, անխախտ թումբ են, որուն դէմ կը փշրուին անաստուածութիւն, համաստուածութիւն և Սիոնի խեղճիկն նման կրօնադաւ փորձեր: Սիոն «տարեփակ» իր խմբագրականին մէջ (Դեկտ. էջ 47) կը գրէ «կրօնական գրականութեան մեր բերած քիչ մթերքը որսակի աղնուական արժէքներով կը կարծենք ուշագրաւ, պիտի ուզէինք աւելին այս մարզին վրայ...»:

Սակայն ըսենք թէ Սիոնի էջերուն վրայ որչափ քիչ ըլլան այսպիսի որակ ապրանքներ այնչափ աւելի հաւատարիմ պիտի մնայ ան իր կրօնական գոցե ժխտական նպատակին:

ԳԷՈՐԳ. Վ. ԼԱՅԵՔԵԱՆ

Լ Ա Ց Ի Գ Ի Շ Ե Ր

ԱՌ ՈՒՆԿՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Դուք մեկանոյ լսեցիք սրովբեներու՝ մեղեդին,
Փառեցուքի՛ւնք հրեշտակներու, մրսուրին մեջ, դեռ մանկիկ,
Խոնարհեցաք մարդկային ցաւի ձայնին մեծալիք,
Հրծծիւնք մե՛ղմ հասաւ Ձեզի, արարածին իսկ յետին:

Մին՝ իր մուրե՛ն կ'ուզէր փախչիլ, սեսաւ ծագո՛ւմն արեգակին,
Շարաւալից իր վեբէն միւսն ալ գրտաւ ինկզինք սրբուած,
Մայրն իր ողորդն սեսաւ դագա՛ղն օրորոցի փոխուած յանկարծ,
Տըկարն ըզզաց երակին մեջ ե՛ջքն հրաւեփն ահագին:

Սակայն, ափսո՛ս, լսեցիք դուք հայնոյա՛նքն երեցներուն,
Եռապատիկ, դժընդակ, ո՛հ, ուրացո՛ւմն իսկ Պետրոսի,
Եւ խուժանին պահա՛նջն անարգ, նի՛չն ու ծիծա՛ղն յարանում:

Մերձ ի մահ, խոր ցաւի մեջ, քամահրանքի բառե՛րն ամեն.
Կտեհնայի բարձրանալ ես գեթ պահիկ մը Ձեզի,
Հեկեկազին մըմընջէի բառ մը խորունկ, արօրեն:

ԱՌ ԱՉՍ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Երանի՛ ծաղիկներուն, որոնք ձեռ մեջ պատկերացան,
Բրյուրներուն ու ծովակին, արեւառոյ համբաններուն,
Մանուկներուն, այրերուն եւ ծերերուն դողդոջուն,
Որոնք երկինքն արեայափայլ՝ երկրի վրայ յանկարծ սեսան:

Արագավազ, քափանցիկ՝ քան ճառագայթն արեգակին,
Մտերու խո՛րն իջաք մրռայլ, փարատելով ցո՛ւրսն ու մրշուց,
Անձրեւին մեջ երեւեցաք, դուք ծիածա՛ն մեկանոյ,
Սուզը՝ սօնի փոխելով, հեռը՝ սիրոյ քանկազին:

Բայց կատաղի, ասելավառ, սեսաք դուք դեմքն ամբոխին,
Դո՛ւք, որ լացիք զառնօրէն, անույշ, անհուն աչքե՛ր բարի,
Ա՛հ, որքան շուտ բանաւոր արբերն այսեղ կը փոփոխին:

Որք եւ պանդուխտ, զնանկ եւ մերկ, արիւնլիւայ, արտառաբոր,
Ձեր կապոյթն մեջ մե՛կ անգամ պատկերանալ կարեմայի,
Պիտի ես զիս ըզգայի մեծահարուստ, զրւարթ, անդորր:

ԶԱՆԳԱԿԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԿԸ ՅԱՆՆԵ

Երկրի տիղմէն փախած հեռուն,
Եւ աշտարակն ընտրած իր տուն՝
Կեցած էր հոն զանգակը մեծ,
Զոր Արարչին մարդը ձօնեց:

Արեգակին առջնեկ ողջոյն
Կու գար հըպիլ իր շըրթներուն.
Եւ իր սըրտին ծայն անդրանիկ
Կերթար մարդուն «Զարթի՛ք, զարթի՛ք»:

Երէկ կ'երգէր ուրախ, արա՛գ՝
Գալ ու տեսնել սուրբ Պատարագ,
Ներկայ ըլլալ Մըկըրտութեան,
Սիրով կապել հարսն ու փեսան:

Երէկ կ'երգէր տըխու՛ր, դանդա՛ղ՝
Զի գերեզման կ'իջնար դագաղ.
Յոյս ներշնչէր քայց ամէնուն՝
«Աչքերը վեր, կա՛յ յարութիւն»:

Այսօր չունի այլեւս լեզու,
Դուրս հանած են զայն այս առտու.
Եւ կը ծըչէ, կու լայ տըխուր,
Զայն գերած են ցաւ ու սարսուռ:

Եւ հարուածներ կ'իջնան ուժգին,
Պատռել ջարդել իր ծոյլ մարմին:
Շինել զէնքեր ու սփռել ահ՝
Բայց կը հեծէ ան եւ կու լայ:

Արին ու ոխ չուգե՛ր, չուգե՛ր,
Բաշխել կ'ուզէ քարի՛ք ու սէ՛ր.
Եւ հըռչակել ծայնով լեցուն՝
«ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ ԱՄԵՆԵՑՈՒՆ»:

ԼԱՏԻՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅՈՑ ԵՒ ՎՐԱՑ ՄԷՋ

Կապուչինների Տփղիսի մեծաւորը Պրոպագանդային ուղղած մի նամակում, 1708ին այսպէս է նկարագրում առաքելութեան վիճակը:

«Տփղիսի առաքելութիւնը 48 տարուց ի վեր գոյութիւն ունի, բայց երբեք հաւաքակութիւնը մեզի դէմ այնպէս խիստ է եղել ինչպէս այժմ: Այս անգամ նրա ընդդիմադիրները միայն հայեր և վրացիներ չեն եղել, այլ նաև և մանաւանդ յոյներ, որոնք Կ. Պոլսի և Երուսաղեմի յոյն պատրիարքներին գրգռել են այս միախառնարների դէմ»:

Միևս կողմից կաթողիկէութիւնը ընդունող վրացի իշխան Սուլիսան Օրբելիանին, սրանով չբաւականանալով, անձամբ Հռոմ երթալով, այնտեղ կրօնաւորական կարգ է ընդունել Սաբա կոչումով և խնդրել է Պրոպագանդայից, որ չնայելով եղած հաւածանքներին Վրաստանի մէջ գործող միսիոնարների թիւը բազմապատկէ: Ըստ այնմ Հռոմից գալիս են 1714ին՝ 15 կապուչին եւս, ոմանք սև Ծովով, Կիլիկիայի վրայով, իսկ միւսները՝ նախ Բաղդադ են գնացել և այն տեղից եկել Վրաստան: Սրանց հետ եկել է Տփղիս նաև նոր կրօնաւոր Սաբա Օրբելիանին:

Իր կողմից Պապն էլ վախտանդ Շահնաւազ Վրաց թագաւորին ուղղած նամակում խնդրել է նրանից որ միսիոնարներին և կաթողիկէ հայ և վրացի ժողովուրդն իր հովանաւորութեան տակ առնէ: Դժբախտաբար հանգամանքները սկսել էին ան նըպաստ դառնալ վախժանդ թագաւորին համար: Թուրքերը պարսից դէմ պատերազմի մէջ էին և յարձակել էին Վրաստանի վրայ, որ Պարսկաստանի գերիշխանութեան տակ էր: Վախժանդ անկարող էր դիմադրել թուրքերին և վերջ ի վերջոյ ստիպուեց թողնել Վրաստանն ու 1725ին ապաստանեցաւ Ռուսաստան, ուրիշ վրացի ազնուականների հետ, որոնց մէջ էր նաև

կրօնաւոր Սաբա Օրբելիանին և որն այնուհետեւ մնաց Ռուսաստանում և այնտեղ էլ վախժանուեց: Վախժանդ թագաւորը նոյնպէս մեռաւ Ռուսաստանում, վերջին րոպէին վայելելով մի կապուչին կրօնաւորի հոգածութիւնը (1): Չնայելով Հայերի կողմից յարուցուած դժուարութիւններին, վկայում է Պրոպագանդային դիւանը (Georgia, Vol, II, No 71), կաթողիկէութիւնը Տփղիսում մեծ յառաջդիմութիւն է արել. բազմաթիւ վրացիներ կաթողիկէութիւն էին ընդունել, որոնց մէջ կային քահանաներ, մայրապետներ և 70 ազնուականներ: Իսկ միսիոնար P. Leone da Bova գրում է Տփղիսից թէ ընդհանուր Վրաստանում կաթողիկէ դարձած հայերի և վրացիների թիւը տասն հազարից աւելի էր: Բացի դրանից նրանց առաքելութիւնը տարածում էր ոչ միայն իմերեթի և Կախեթի վրայ, այլ նաև Կարս և Արթւին (2): Նորադարձների մէջ եղել են նաև վրացի կաթողիկոսը Անտոն Դաւիթեանի և Վրաստանի թագաւորի՝ Թէյմուրազի ազջիկը: Այս բոլորը սաստիկ զայրացրել է ոչ միայն վրացի կղերն, այլ նաև վրացի ազնուականութիւնը և նոյնիսկ թէյմուրազ թագաւորն, որ հրամայել է բոլոր կաթողիկէ միսիոնարներին առաւել երկրից: Եւ այսպէս ժլ. դարի կէսին մի նոր և աւելի խիստ հալածանք է սկսւում թէ՛ միսիոնարների, թէ՛ կաթողիկէ դարձած հայերի և վրացիների դէմ: Հալածանքն այս անգամ գլխաւորաբար կողոպուտի ձև է ստանում: Ամենից առաջ կողոպուտ ևն Օրբելիանի գերդաստանին, յետոյ կապուչին միսիոնարների ամբողջ ունեցածը: Կապուչին պատմադիրն այդ միջոցին, այն է 1742ին, յիշում է իբրեւ

(1) P. Clemente da Terzorio, Աճդեգ. 249

(2) Աճդեգ. 272

Տփղիսի թեմի արքեպիսկոպոս՝ Mons. Cristoforo Caplonian, որին անուանում է քիչ յետոյ նաև Tomanianti (Թումանեան)։ Կառավարութիւնը սրան եւս կողոպտելուց յետոյ արտաքսում է Վրաստանից։ Այս եպիսկոպոսը որ կաթողիկէութիւն էր ընդունել իր քահանայութեան ժամանակ և ծագումով վրացի էր, գնում է Հռոմ և զեկուցում է ներկայացնում պրոպագանդային իրաց վիճակի մասին և խնդրում է ի մէջ այլոց, որ ինչպէս ուրիշ ազգերի համար հիմնուել է, Հռոմում Վրացիների համար ևս յատուկ ապաստանարան (ospizio) հաստատուի, որպէսզի կաթողիկէ վրացիներն ևս Հռոմում իրենց յատուկ օթեւանն ունենան։ Միեւնոյն ժամանակ կապուէ ինքների Տփղիսի մեծաւորը իր կողմից մի ուրիշ կապուէին պատգամաւոր է ուղարկել Հռոմ 1742 Օգոստոս 17ին, առանձին զեկուցագրով. պատգամաւորը հիւանդացել է ճանապարհին և Կ. Պոլսում մեռել։ Բայց զեկուցագիրը հասել է պրոպագանդային և հրատարակուել։ Այնտեղ մեղադրուած են իբրեւ գլխաւոր գրգռիչներ, Տփղիսի հայ էջմիածնական կղերն ու ժողովուրդը, որ պարսիկների ու թուրքերի ձեռքով կողոպտել տալուց յետոյ, բոլոր օտար կրօնաւորներին գանահարել, տանջել և ապա արտաքսել են տուել Տփղիսից։ Մնացել են միայն «կաթողիկէ վրացիներն, որոնց դէմ» ասում է պատմագիրը, «հայերն անկարող էին այդ ձեռով վարուելու։ Բոլոր այս արտաքսուածները գաղթել և ապաստանել են Ախալցխայ, որ թէև վրաստան էր բայց այդ ժամանակ դեռ թրքական իշխանութեան տակ էր, թուրքերը չեն հակառակել նրանց տեղաւորման։ Բայց միայն հայերը չեն եղել միսիոնարների ձեռնարկների դիմագրողները։ Մեծ գեր են կատարել այս պարագայում նաև յոյները։ Ահա ինչպէս է նկարագրում նրանց դերը P. Giulio Bonaventura Հռոմի հաւատոյ տարածման ժողովին իր 1755 դեկտ. 12ին ներկայացրած տեղեկագրում։

«Կ. Պոլսի յունաց Պատրիարքը Կիրիլ ոչ մի միջոց չէր խնայում մեզ Վրաստանից հեռացնելու համար։ Նա հոգեւորականներ էր ուղարկում իբրեւ պատուիրակ և չրջա-

բերականներ էր տարածում մեզի դէմ։ Նա յաջողեցաւ 1753ին մեզ արտաքսել տալ ի մէջ այլոց Կովկասեան լեռնաշղթայի Raggia կայարանից։ Վրաստանի կաթողիկոսը կարեւորութիւն չէր տալիս յոյն Պատրիարքի իրեն դրած նամակներին և քաղաքավարութեամբ ետ էր ձամբում նրա պատուիրակներին։ Վերջապէս ինքը կաթողիկոսը աստուածային շնորհքին արժանանալով մեր սուրբ հաւատքն ընդգրկեց և իր այս դաւանափոխութիւնը բացարձակօրէն յայտնեց վրացի թագաւոր թէյմուրազին և եպիսկոպոսների ժողովին։ (Այստեղ խօսքը վերեւ յիշուած Դաւիթեանի Անտոն Ա. կաթողիկոսի մասին է, որ կառավարել է 1744-1785)։ Վրացիք գահընկեց արին այս կաթողիկոսին և արսորեցին։ Իսկ կաթողիկէ կրօնաւորներին ամէն կերպ անարգանքի ենթարկեցին։ Երբ այս դէպքերը իմացուեցան, վրացիներն արքայական տեղապահներն և դատաւորները, որոնք մեծ մասամբ հերձուածող հայեր են, թագաւորին գրգռեցին և այնպէս արին որ նա հրաման արձակեց, որ մենք բոլորս թողնենք և հեռանանք այս երկրից։ հազիւ մենք թողել և հեռացել էինք Տփղիսից, ահա յոյն կղերականներ, որոնք մինչև այն ատեն թագնուել էին, խուժեցին մեր եկեղեցին, քանդեցին աւաղ խորանը և վրացի քահանայ դրին իբրեւ պահապան։ Գործի մեր եկեղեցին էլ տիրեցին, յանձնեցին վրաց եպիսկոպոսին։ Մենք այլևս ոչինչ չունինք Վրաստանում (1)»։

Այս հալածանքից յետոյ, այն է 1755-ին, ոչ մի կաթողիկէ միսիոնար չէր մնացել Վրաստանում։

Հռոմ անհրաժեշտ է դատել բացառիկ միջոցների դիմել։ Նա դիմել է Աւստրիոյ Գաղղիոյ և Թուրքիոյ միջամտութեան ի նպաստ արտաքսուած կապուէիներին։ Գաղղիական դեսպանը 1758 Մարտ 20ին գրում է Պրոպագանդային թէ ներկայ պարագաներում միակ ելքը այն է որ միսիոնարներ մնան և հաստատուին Ախալցխայում, թրքական հովանաւորութեան տակ։

(1) Tamarati, L'Eglise Géorgienne էջ 380

Թէյմուրազի մահից յետոյ գերութիւնը փոխւում է, նրան յաջորդող էրեկլէ (Հեւրակ) թագաւորը (1762-1798) արտօնում է կապուէինների վերադարձը Վրաստան: Միսիոնարները մասամբ դառնում են Տրփ-ղիս 1767ին և կարողանում են վերստին հաստատուել Քութայիս, Օզուրգեթի և Գորի քաղաքներում:

Միսիոնարների դէմ նոր հակառակութիւն սկսում է 1775ին թէև անհամեմատ աւելի մեղմ: Կապուէինների մեծաւորն որ 17 տարուց ի վեր գործում էր Վրաստանում, արդէն ծեր և տկար, որոշում է 1779ին, բոլորովին թողնել և հեռանալ: Բայց այս անգամ Վրաց թագաւորը արգելք է հանդիսանում: Էրեկլէ կանչում է նրան և ասում. «Ձեմ կարող թողնել որ հեռանաք Վրաստանից, որովհետեւ՝ Ա) դուք անձնականապէս պէտք էք ինձ. Բ) Վրացիք կզերական և աշխարհական ուզում են որ մնաք. Գ) Հայերը, թէև ընդհանրաւրապէս հակառակ են կաթողիկէներին, բայց ձեզ անձնականապէս համակրում են և Դ) Տփղիսի կոթողիկէները ինձ աղերսագիր են տուած, որով խնդրում են, որ միսիոնարները մնան (1):

Վրաստանի քաղաքական վիճակն այդ ժամանակ շատ թույլ էր: Երբ էրեկլէ տեսնում է որ մեծաւորը P. Domenico, իր անձնական անկարողութիւնը յառաջ բերելով, խնդրում է արգելք հանդիսանալ նրա Եւրոպա վերադարձին, որոշում է օգտուել այդ պարագայից և խնդրում է որ երթայ ուղղակի Հռոմ և այնտեղ Ս. Պապից յանձնարարական առնէ յանուն Աւետարնի կայսեր, որպէսզի սա մի կերպ օգնութեան հասնի Վրաստանի: P. Domenico մեկնում է Տփղիսից դէպի Կ. Պոլիս, բայց այնտեղ հիւանդանում է և վախճանում: Այն ատեն էրեկլէ մի ուրիշ միսիոնար՝ P. Maure da Veroneին պատուիրակ է նշանակում, օգնութեան աղերսական նամակներ է գրում Պապին և Գաղղիոյ, Սարդենիոյ ու Նապոլիի թագաւորներին և Վենետիկի Հասարակապետութեան և յանձնում պատուիրակին: Բայց սա եւս Հռոմ չհասած, երկար ճանապարհորդութեան

միջոցին հիւանդանում, վախճանում է: Թագաւորը տեսնելով որ այլ եւս յոյս չըկայ Եւրոպայի քրիստոնեայ երկիրներից օժանդակութիւն գտնելու, 1783 Յուլիս 24ին գաղտնի դաշնագրութիւն է կապում հիւսիսային քրիստոնեայ Պետութեան՝ Ռուսաստանի հետ և ընդունում է նրա հովանաւորութիւնն և գերիշխանութիւնը: Այն ատեն հռչակաւոր կատարինէ Բ. կայսրուհին էր իշխողը: Այս դաշնագրի համաձայն Վրաստանի կուսակալը ինչպէս կոչւում է նա պարսկերէն, պիտի կրէր վրացերէնի համաձայն Վրասանի քաղաւոր տիրոջը, որ պիտի անցնէր իր ժառանգներին, սրբւոյ որդի: Վրաց կաթողիկոսութիւնը պիտի պահպանուէր, կաթողիկոսը՝ ռուսաց արքեպիսկոպոսների կարգում ուրբեորդ տեղը պիտի գրաւէր: Ռուսաստան պիտի օգնէր, որ պարսիկներից և թուրքերից ետ առնուէին նրանց գրաւած վրացական նահանգները:

Երբ այս դաշնագրի լուրը հասաւ պարսից արքունիքը, Շահը պահանջեց որ էրեկլէ պատռէ այդ թուղթը (1): Վրաց թագաւորը մերժեց այդ պահանջը, յուսուելով Ռուսաստանի զինուորական օգնութեան վրայ: Պարսից արքան՝ Աղա Մահմէտ Խան 1795ին, 40.000 զօրքով արշաւեց Վրաստանի վրայ և գրաւեց Տփղիսն, որ քաւորութանդ արաւ, բնակիչների մի մասը կոտորեց, որքան կարողացաւ գերի տարաւ, մնացածներն էլ փախուստի դիմեցին: Կաթողիկէ միսիոնարների մատուռը, ապաստանարանը և առ հասարակ ամբողջ գոյքը կործանուեցաւ և կողոպտուեցաւ: Էրեկլէ որ մինչև այն ատեն Վրաստանի դրացի լեռնականների դէմ յաջողութեամբ կռուել էր և երկիրը պաշտպանել, դարձեալ քաջութեամբ ընդդիմացաւ պարսից բանակին որչափ կարող էր իր շատ տկար

(1) Այս ռուս-վրացական դաճագիրն առաջին անգամ հրատարակուեցան է տուած Բրիւքսելում, Rottiers, բելգիական քաղաքի ձեռքով, որ Գովկասի ռուսական բանակի մէջ էր մինչև 1825, տես Rottiers, Itinéraire de Tiflis a Constantinople, Bruxelles 1829 էջ 64:

ուժով: Բայց ստիպուեցաւ տեղի տալու և ետ քաշուել: Ռուսական բանակը 1796ին էր որ հաղիւ կարողացաւ կովկաս հասնել Ատրպատականից անցնելով և պարսիկ զինուորական ուժերը ետ մղելով: Այդ միջոցին Աղա Մահմետ Խան Շահը սպաննուել էր իր ծառաների ձեռքով, նրա տեղ գահակալել Ֆաթհ Ալի Շահ, որ խոհեմութիւն համարեց խաղաղութեամբ բանակցել ռուսաց հետ և բոլորովին քաշուել Վրաստանից:

Էրեկլէ թագաւորը 1798ին մեռաւ սըրտի ցաւից և նրան յաջորդեց իր որդին՝ Գէորգ ԺԲ, որ այլ եւս ոչ մի ուժ և իշխանութիւն չունենալով նոր գաշնադիր կապեց Ռուսիոյ հետ 1799 Նոյեմբեր 23ին որով հրաժարուեմ էր «Վրաստանի թագաւոր» տիտղոսից և ընդունում էր ռուսական կայսրն իբրեւ Վրաստանի ցարը: Գէորգ ԺԲ և իր ժառանգները պիտի կրէին տեղակալի (Régent) տիտղոս: Իսկ երկրի ապահովութեան համար 6000նոց ռուսական բանակ պիտի մնար Վրաստանում: Այս գաշնադիրն եւս երկար տեւողութիւն չունեցաւ: Երբ Աղեքսանդր Ա. կայսրը գահ նստեց, 1801 թուականին, կայսերական հրովարտակ հրատարակեց որով Վրաստանը նոյնիսկ այդ երկրի օգուտն նկատի ունենալով կցում էր Ռուսաստանին, որով վերջ էր դրւում Վրաստանի անուանապէս ինքնավար կառութեան: Գէորգ ԺԲ և ամբողջ իր արքայական գերդաստանը փոխադրւում էր ներքին Ռուսաստան բնակութեան համար: Գէորգ ԺԲ-ով վերջանում էր այս ձեւով նաեւ Բագրատունիների կոմ ըստ վրաց Բագրատիոնների հաղարամեայ անընդհատ գահակալութիւնը Վրաստանում:

Տփղիսում 1815ին, ընդ ամէնը 40 կաթողիկէ բնագնիք կար բուն տփղիսցի և 15 ընտանիք էլ զբաղեցնէին, զրում է կապուէինների պատմագիրը: Սրանց համար կապուէինները նոր մատուռ են կառուցել: Տփղիսում միախոնարները նորադարձների համար մի կրօնական եղբայրութիւն եւս են հաստատել «յանուն Յիսուսի, Յովսէփոյ և Մարիամի»: Այս եղբայրութիւնն իր ըստացած առատ նուէրների շնորհիւ, անշարժ կալուածք է ձեռք բերել, որը 1795ի

պարսկական արշաւանքի ժամանակ ջրնջուել է: (1)

Ինչպէս տեսանք միախոնարների յաջորդութիւնը Վրաստանում կախում է ունեցել մասամբ նրանց գործադրած բժշկական արուեստից: Բայց ռուսական տիրապետութիւնից յետոյ, երբ Վրաստանում ռուսական կրթութիւն առնող բժիշկների թիւն աճեցաւ, այլեւս միախոնարներին դիմող քիչ է մնացել, և կաթողիկէութեան դիմող վրացիներ այլեւս չեն եղել, որովհետեւ ռուս կառավարութիւնը խտուրթեամբ հետեւել է որ յունադաւանները, ինչպէս էին առ հասարակ վրացիք և ռուսները դաւանափոխ չլինին: Այսպէս էր ռուսական օրէնքի խիստ պահանջումը: Հայերը յունադաւան չլինելով նրանց դաւանափոխութիւնը օրէնքով արգիլում չէր: Ռուսական կառավարութիւնը նախ հետեւում էր այն քաղաքականութեան թէ պէտք էր բուն կերպով հեռացնել երկրից լատին քարոզիչներին, այլ թոյլ տալ որ իրենց անյաջողութիւնը նկատելով իրենք ազատօրէն հեռանան, բայց երբ երեւաց որ միախոնարները իրենց ազատ կամքով իրենց առաքելութիւնը լքանող և հեռացողներ չեն, 1840ին կառավարութիւնը միջոցների ձեռք առաւ նրանց գործունէութիւնը արգիլելու, իսկ 1855ին Նիկոլա Ա. կայսեր հրամանով ներանք բոլորն էլ բուն վտարուեցան ոչ միայն Վրաստանից այլ բովանդակ կովկասից:

Շեմախա եւ Գանձակում. — Կապուէինների Տփղիսի հաստատութիւնը ժէ դարում իր գործունէութիւնը ատրածել է նաեւ պարսկական իշխանութեան տակ գտնուած ուրիշ կովկասեան քաղաքներում եւս: Այսպէս Լեհաստանի արտակարգ ղեկավարն, որ իր կառավարութեան յանձնարարութեամբ 1682ին կասպից ծովեզերքն էր եկել, գրում է Սպահանի լեհական ղեկավարին թէ ինքը Շեմախա քաղաքում (այժմեան Ազրբեյջանում) տեսակցութիւն է ունեցել տեղւոյն հայ եպիսկոպոսին հետ, որին կոչում է Mons.Biagio, և այս հայ եպիսկոպոսը նրան

(1) Le missioni capp. minori, Roma 1925, էջ 324, 330:

յայտնել է թէ հայոց պատրիարքն՝ (կաթողիկոսն) և ինքը պատրաստ են յարիլ հոռմէական կաթողիկէ եկեղեցւոյն և խնդրել է որ Շեմախա գան կապուէին կրօնաւորներ: Այս տեսակցութեան ժամանակ լեհական դեսպանը երկու նամակ եւս է ստացել Հռոմ ուղարկելու համար, մէկը յիշեալ Biagio եպիսկոպոսից, իսկ միւսը նախաժըլկայ Ս. Ստեփանոսի վանքի վանահայր՝ Մարտիրոս վարդապետի կողմից. երկուսն էլ Պրոպագանտայի Ս. Ժողովին ուղղուած (1): Այս նամակների մէջ յայտնուած բողոքականների համաձայն Պրոպագանտայի կարգադրութեամբ Տփղիսից Շեմախա են գընացել 1688ին երկու կապուէին միսիոներ՝ P. Carlo da Pescio և P. Giustino: Վերոյիշեալ հայ եպիսկոպոսն անմիջապէս կատարել է իր խոստումը և Pescio միջոցով ընդունել է կաթողիկէութիւնը: Այս հանգէսին ներկայ է եղել լեհական արտակարգ դեսպանը: Այժմեան Ազրբեյջանի թրքական Հանրապետութեան մէջ բացի Շեմախայից կայ և մի ուրիշ հայաբնակ քաղաք Գանձակ կամ Գանջա կոչուած (2): Վերագրեալ երկրորդ կապուէին՝ P. Giustinoն, 1692ին յաջողելէ Շեմախայից Գանձակ գալ և հաստատուել, այնտեղ եւս մատուռ կառուցանել, շնորհիւ տեղացի մի նշանաւոր նորադարձ հայի, Նազար Բեգ անունով, որ երբ Giustinoն վրաստանում, Գորի քաղաքումն է բնակուել, նրան աշակերտել է և կաթողիկէութիւն ընդունել: Գանձակում Նազար Բէգի օրինակում հետեւել են ուրիշ տեղացիք և յաժախել նոր մատուռը: Այս խտրացի կրօնաւորը Գանձակում հիւանդացել և վախճանել է 53 տարեկան հասակում 24 տարի կովկասում եռանդուն կերպով (3) իր ստանձնած կրօնական առաքելութեան նուիրուելուց յետոյ: Նրա

մահը մեծապէս ազդել է նրա գործի շարունակութեան վրայ: Երբ մի քանի տարի վերջ Տփղիսից ուրիշ կապուէիներ են եկել Գանձակ այլևս ո՛չ նրա բնակարանն են կանգուն գտել ո՛չ մատուռը: Նոր միսիոներները դիմել են տեղւոյն հայ ոչ-կաթողիկէ հոգեւորականութեան և խնդրել են որ թոյլ տան իրենց գալ հայ եկեղեցին և այնտեղ լատինական պատարագ ասել մինչև նոր մատուռի համար յարմար բնակարան գտնելը: Սկսում է հակառակութիւն հայոց կողմից, որոնք գանգատում են Գանձակի պարսիկ խանին միսիոներների կրօնափոխական դորձունէութեան դէմ և չեն թողնում որ հայեր մտնեն կաթողիկէից մատուռը: Այն ժամանակ միսիոներները հրապարակային վիճաբանութեան են հրաւիրում տեղւոյն հայ հոգեւորականութիւնը եկեղեցական աստուածաբանական խնդիրների և առ հասարակ երկու եկեղեցիների վարդապետութեան վրայ, բայց հայ վարդապետները չեն ընդունում և չեն գալիս: Ի նկատի ունենալով այս հանգամանքը, իմանք արտօնում է որ ով կամենայ կարող է գնալ միսիոներների մատուռն և ազատօրէն հետեւել նրանց վարդապետութեան: Այս արտօնութիւնից յետոյ, ասում է կապուէին պատմագիրը, այնչափ մարդ յաճախեց, որ մեր մատուռը փոքր եկաւ այդ բազմութեան համար: (1)

Գանձակում 1713ին կաթողիկէ դարձած հայերի թիւը եղել է ընդամենը 14 հոգի, երբ 1755ին վրաց թագաւորը գրաւելով Տփղիսի և Գորիի կաթողիկէ եկեղեցիները կապուէիների քարոզութիւնն արգիլել է և նրանց դուրս հանել վրաստանից: Գանձակում եւս նոյն կերպով է վարուել տեղական իշխանութիւնն: Այս կերպով դադարել է կապուէիների գործունէութիւնը Գանձակում: (2)

ԱՌԱՔԵԼ ՍԱՐՈՒԽԱՆ

(1) Le Missioni dei minori Cappu-
cini T. VII, էջ 128:

(2) Անդ. էջ 230:

(1) Le Missioni dei Minori capp. vol.
VII էջ 80-81, յառաջ եմ բերում երկու
նամակներն էլ:

(2) Պաշտօնական անունը նախ ռուսա-
կան իշխանութեան ցակ ելիզաւեցուպոլ եր,
իսկ այժմ Գանջա: Թրքերէնում հնչում
չիցեյով, փոխում է զ-ի:

(3) P. Rocco da Cesimale, T. III,
էջ 360:

ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ ՄԻԱԲԱՆՈՂ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐՈՒ

ԳՐՈՒԹԵԱՆՑ ՎՐԱՅ

Ա.

ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵԱՆՑ ԳԻՐՔ

Միաբանողները մեծ ջանք կը թափէին իրենց աշակերտներուն դաստիարակութեան ու կազմութեան համար: Այդ նպատակով իրենց շարադրած գրքերէն երկուքը շատ երեւելի դարձած են Միջին Դարու գրականութեան մէջ. առաջինը կը կոչուի առաքինութեանց գիրք: Կարենեանց (1) հին ցուցակը այս երկասիրութենէն ինը ձեռագիրներ կը յիշատակէ, որոնք էջմիածնի մատենադարանին մէջ կը գտնուէին: Նոյն բովանդակութեամբ ութը ձեռագիրներ կը գտնուին Վենետիկի Մխիթարեանց մատենադարանին մէջ: Կան նաեւ ձեռագիրներ Պերլին, Օքսֆորտ, Զոռմ: Առաքինութեանց գիրքը երկիցս ապուած է ԺԸ դարուն:

Բաւական ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մըն է քրիստոնէական առաքինութեանց շուրջ. գիրքը բաժնուած է ութը հատուածներու: Առաջին հատուածը ընդհանուր տեսութիւն մը կուտայ առաքինութեանց վրայ. յաջորդող երեք հատուածները կը հային աստուածաբանական առաքինութեանց, առաջինը՝ հաւատքի, երկրորդը՝ յոյսի, երրորդը՝ սիրոյ: Յետագայ չորս հատուածները նկատի կ'առնեն բարոյական չորս գլխաւոր առաքինութիւնները՝ խոհեմութիւնը, ժուժկայութիւնը, զօրութիւնը և արդարութիւնը: Գրքին յօրինողն է Պետրոս Արագոնացին, որ իր երկին շարադրութեան համար գլխաւորաբար գործածած է Կիյոմ Բերոյի «Ոսկեղէն համառօտութիւնը առաքինութեանց և մօլութեանց»:

Կիյոմ Բերոյ գոմինիկեանը՝ Լիոնի վան-

քէն էր. ան ժԳ դարու մեծագոյն աստուածաբաններէն կը հանդիսանայ: Շարադրած է բազմաթիւ քարոզներ և աստուածաբանական երկեր: Իր «Ոսկեղէն համառօտութեան» ձեռագիրները կը գտնուին Եւրոպայի այլեւայլ մատենադարաններու մէջ, նաեւ յաճախ տպագրուած է: Միայն 1500է առաջ տասնեակ մը տպագրութիւններ ունեցած է: Կը պատմուի թէ՛ երեւելի ժերսոն օրմը ըսած ըլլայ. եթէ աստուածաբաններու գրութիւնները հրոյ ճարակ ըլլային, կորուստը հանդուրժելի պիտի ըլլար եթէ Կիյոմ Բերոյի «Ոսկեղէն համառօտութենէն» օրինակ մը փրկուէր:

Քանայ Միաբանողներուն համար մեծ արժանիք մըն է՝ այս գիրքը հայ մատենագրութեան մէջ ներմուծելին այլ և այլ յարմարումներով, երկու խոշոր հատորներու մէջ (առաքինութեանց և մօլութեանց գիրք): Պետրոս Արագոնացին Բերոյի ծրարդրին կը հետեւի և բազմաթիւ մանրամասնութիւններ անկէ փոխ կ'առնէ: Սակայն հեղինակը ժԳ դարու ուրիշ աստուածաբաններու և մասնաւորապէս Ս. Թովմաս Ագուինացիի երկերն ալ կ'օգտագործէ: Երբեմն կը գաղափարէ նաեւ նկատի առնելով յունական և հայկական գրութիւններ: Օրինակի համար, հաւատքի հատուածին մէջ 37րդ գլխուն կը գրէ. «Յոյնք երգեն վասն երանուհւոյն Մարինայ վկայուհւոյն. «Փառաւորեալ մարտիրոս Մարինէ՛ արժանապէս բնակիս յերկնային օթեւանսն»:

Դարձեալ՝ ի տօնս մարտիրոսաց բազում անգամ երգեն. «Երանելի մարտիրոսք, որք թագաւորէք այժմ ընդ Քրիստոսի...»

Ի գիրս վարուց սրբոց, զոր ընդունին յոյնք և ընթեռնուն, ասի թէ՛ երեւեցաւ Քրիստոս Յովհաննու Աւետարանչին և կոչ-

(1) Յ, Կարենեանց, Մայր ցուցակ ձեռագիր մատենից գրադարանի սրբոյ արքունոյն Էջմիածնի, Տփղիս, 1863, էջ 167-168:

եաց զնա յերկնային խորանն:

Եւ հայք յերգս մարտիրոսաց ասեն թէ փառք իւրեանց հանգուցեալ են յոսկերս նոցա և հոգիք սոցա դասաւորեալ են ընդ հրեշտակս յերկինս:

Յայնցմանէ և ի բազում այնպիսեացս յայտ է, թէ հոգիքն արդարոց, յետ բաժանելոյ ի մարմնոյն, ելանեն յերկինս, եթէ ոչ ունին արգելումն ինչ: Եւ մեղաւորացն իջանեն ի գոխսս:

Ստորե կ'արտատպենք կարգ մը գիտողութիւններ, զորս հեղինակը կ'ուղղէ իր աշակերտներուն: Անոնք քաղուած են Առաքինութեանց Գրքէն (հատուած Ե, գլուխ Ը): Պիտի ծառային գաղափար մը տալու Միաբանողներու հայերէնին մասին, միանգամայն ցոյց պիտի տան իրենց ջանքը աշակերտներու լաւ կազմութեան համար:

Ուսարու՛ գրարիս գործել. Եսայ. Ա. (1)

Ասէ Արիստոտէլ թէ բնական է ամենայն մարդոյ՝ ցանկալ գիտութեան: Որոյ պատճառն է զի իւրաքանչիւր իր ցանկայ կատարելութեան իւրոյ, որպէս նիւթն տեսակի: Այլ կարողական իմացումն մեր ունի զկերպ նիւթոյ, զի որպէս նիւթն է զօրութեամբ առ ամենայն տեսակս, այսպէս կարողական իմացումն է զօրութեամբ առ յիմանալ զամենայն էութիւնս և ոչ ածի ի ներգործութիւն, եթէ ոչ գիտութեամբ: Ապա ուրեմն որպէս նիւթն ցանկայ տեսակի, նոյնպէս իմացականն ցանկայ գիտել: Դարձեալ իւրաքանչիւր իր ունի բնական ձգտումն առ յատուկ գործն իւր: Այլ՝ յատուկ գործ իմացականին է գիտելն, թէպէտ ոչ ամենեքեան ջանան գիտել: Ոմանք յետս քարշին հեշտ ցանկութեամբ, այլք աղքատութեամբ, այլք՝ ծուլութեամբ, այլք՝ զտգիտութիւնն առաւել սիրելով քան զգիտութիւնն, վասն որոյ և կորուսանեն զմարդկային արժանաւորութիւնն, որ է ազատութիւն մտացն:

Վասն այսորիկ ասէ Եսայեայ Ե. Վասն այնր զերեցաւ ժողովուրդ իմ, զի ըզգիտութիւն ոչ ունեք (2): Արդ՝ զի բնականապէս պարտիմք ցանկալ գիտել, և զի գիտութիւնն է վասն ի գործ ածելոյ, վասն

(1) Ես. Ա. 16

(2) Ես. 5, 13, Վիւլկաթի համաձայն:

այսորիկ ասէ. Ուսարու՛ գրարիս գործել:

Արդ գիտելի է զի առ այս, որ ոք բարեոք ուսանիցէ, և թիւն պիտոյ իսկ է:

Նախ՝ զի բարի վարս ունիցի. զի ասէ Աւգոստինոս, սխալէ՝ որ համարի ճանաչել զճշմարտութիւնն, թէ գեռեւս կեայ անառակութեամբ, զի ասէ իմաստութեան գիրքըն Ա. Յաննէն չարարութեան իմաստութիւն ոչ մտանէ(3): Եւ Սիրաք Ա. ասէ. Որ ցանկանաս իմաստութեան, պահեա՛ զարդարութիւն եւ Տէր ցացէ զնա քեզ(4): Դարձեալ ասէ Իի. Որպէս բռնուց յարին առ համանմանս իւրեանց, այսպէս նմարութիւնն առ գործողս իւր(5):

Երկրորդ՝ զի աղօթատէր լինիցի: Բանզի իմաստութիւնն է պարգև Աստուծոյ, ոչ ոք պարտի յանդգնիլ յափշտակել զնա բռնութեամբ ընթերցման, առանց խնդրելոյ յԱստուծոյ: Վասն այսորիկ ասէ Յակոբոս. Թե ոք նուազեալ իցէ իմաստութեան, խընդրեսցէ յԱստուծոյ, որ ցայ ամենայնի առաջապէս(6):

Երրորդն է խոնարհութիւն: Եւ այս չորս կերպիւ: Նախ՝ զի ոչ ոք ուսումն խստեսցէ: Երկրորդ՝ զի ոչ ոք յուժեքէ ամաչեսցէ ուսանիլ: Զի ասէ Սենեքա. Լի՛ր ցանկացող իմաստութեան և ուսումնական, զի զոր ինչ գիտես առանց բարձրամտութեան. հաղորդեսցես այլոց և զորս ոչ գիտես, առանց թաքուցանելոյ զտգիտութիւն քոյ՝ խնդրեսցես: Եւ ոչ միայն ի բարեաց այլ եւս ի չարաց. զի ասէ Աւգոստինոս. աթոռն Մովսիսի բռնադատէ զչարն ուսուցանել զբարին: Վասն այսորիկ ոչ է պարտ հրաժարիլ յուսանելոյ ի նոցանէ, զի որք միայն ի բարեաց կամին ուսանիլ, նմանին այնոցիկ, որք կամին ըմպել միայն ոսկի կամ արծաթի բաժակաւ և ի մետաքսեայ քսակէ միայն առնուլ զցորեան: որոց քաղցոյն և ծարաւոյն ոչ է պարտ ողորմիլ: Երրորդ զի մի ամալթ համարիցի զտգիտութիւնն խոստովանիլ, զի ասէ Աւգոստինոս. որ ասէ թէ գիտեմ, ոչ է արժանի զի գիտացէ: Զորրորդ՝ զի մի խոսեսցէ

(3) Իմաս. 1, 4.

(4) Ժող. 1, 33. Վիւլկաթի համաձայն

(5) Զմ. Ժող. 27, 10.

(6) Զմ. Յակ. 1, 5.

զխոնարհ կերպ Սուրբ Գրոց: Զի տսէ Աւգոստինոս թէ շարագրութիւն Սուրբ Գրոց ամենեցուն է մատչելի, բայց սակաւուց է իմանալի: Ես երբեմն հոգայի պարապիլ Սուրբ Գրոց, այլ անպատշաճ ինձ երեւէր համեմատել զնա Թուլիական արժանաւորութեան, զի փքացումն իմ փախչէր ի խոնարհ կերպէ նորա: Սուրբ Գիրքն անէ ընդ փոքունց, այլ ես անարժան համարէի զիս լինել փոքր, զի ուսուցեալ հրապարակութեամբ՝ մեծ ինձ երեւէի: Եւ զկնի տսէ. զարմանալի է խորութիւն բանից քոց, Տէր, և թէպէտ դիւրաւաս թուի վերերեւոյթն, սակայն մեծ արհաւիրք է հայել ի ներքս:

Չորրորդ՝ զի լինիցի ստէպ ի քննել զՍուրբ Գիրս: Առ որ նախ հարկաւոր է երկիւղ Տեսան, որպէս տսէ, Առակք Ա. թէ սկիզբն իմաստութեան երկիւղ է Տեսան (1) զի նա փրկեացէ ի չարէ և ի մոլորութենէ, որպէս տսէ նոյն Առ. ԺԴ. իմաստունն զարհուրեալ խոսորեցաւ ի չարէ (2): Դարձեալ՝ երկիւղն յորդորէ զմարդն առ ի խնդրել զճշմարտութիւնն, որպէս տսէ Ժողովող է՝ որ երկնչի ի Տեսանէ, ոչ հեղազացի (3): Երկրորդ՝ հեղութիւն, այսինքն զի հաւանեացի մարդն Սուրբ Գրոց: Զի տսէ Աւգոստինոս թէ ի գիրս՝ երկիւղածք և հեղք գտանեն զկամս Աստուծոյ: Այլ թէ որպէ՞ս պարտ է քննել զԳիրս Սուրբս, տսէ Աւգոստինոս. նա է հմտագոյն քննող Գրոց, որ նախ զամենայն ընթեռնուցու զի լինիցի ծանօթ, եթէ ոչ մտացն, սակայն նկարագրին, և յետ այսորիկ որ ինչ եղեալ կան անդ պատուիրանք կենաց և կանոնք հաւատոյ դիւրիմացք ստէպ քննեացի: Զի դիւրիմաց է ամենայն ինչ որ պարունակէ զհաւատ և զբարի վարս, այսինքն զյոյս և զսէր: Եւ յորժամ ընտելանայցէ Աստուածային Գրոց, յայնժամ պարտ է հոգալ գիտել զխորս, զի յայտնագունիւքն եկեացէ ի ճանաչումն խորագունից: Իսկ՝ քննելն կրկին կերպիւ լինի: Նախ՝ յայլմէ հարցանելով, և առ այս հարկաւոր է յի-

շողականն, զի ամենայն տարակոյսս պահեացէ, և յորժամ հանդիպեցի հմտագունից՝ հարցցէ: Երկրորդ՝ ըստ ինքեան որոնելով, և յայնժամ պարտ է զգուշանալ ի յանդգնութենէ, զի մի՛ զանծանօթն համարեցի իբրեւ զծանուցեալ և հաւանեացի նոցին, այլ համեացի ի խոկալն: Զայսցանէ տսէ Աւգոստինոս թէ երկու են գովելի անձինք. առաջին, որ եղիտ զճշմարտութիւնն, և զայսպիսին պարտ է երանելի քարոզել, երկրորդ՝ այն, որ մեծաւ ջանիւ և ուղղութեամբ քննէ: Առաջինն արդէն իսկ ժառանգէ զճշմարտութիւնն, երկրորդն է ի ճանապարհի և անխալ հասանելոց է: Այլ երեք ազգ մարդկան են խոտելիք: Նախ՝ այնք են խոտելիք, որք համարին գիտել և ոչ գիտեն: Երկրորդ՝ որք գիտեն զինքեանս ոչ գիտել, սակայն ոչ հոգան զի գիտացեն: Երրորդ՝ որք ոչ գիտեն և խոտեն զգիտելն: Դարձեալ զգուշանալի է, զի յայն, յոր ոչ է մեծ օգտութիւն, ոչ աշխատեցի: Զի տսէ Սենեքա. վասն է՞ր աշխատիս ի տարակոյսն յայն, զոր լաւագոյն է խոտել քան լուծանիլ:

Հինգերորդ՝ զի տրամաբանեացէ վասն ճշմարտութեան, այլ այնպէս, զի եզիցի առանց աղմկի, և այս առաւել հանդիպի, որոց են ի բանական արհեստի: Վասն այնք տսէ Աւգոստինոս թէ տրամաբանութիւնն յամենայն ազգ տարակոյսս յոյժ օգուտ է առ ի յայտնել զճշմարտութիւնն, այլ թէ զգուշացին ի յաղմկէ և ի սնափառութենէ, որ կամի պատրանօք ճշմարտել զինքն: Վասն այսորիկ Առաքեալն տսէ մի՛ բանակոյ լինել յոչինչ պիտի ի կործանումն լուղաց (1): Ուր տսէ Աւգոստինոս. բանակոյ լինելն է ոչ հոգալ յայտնել զճշմարտութիւնն, այլ զի ասացեալն ի քէն՝ նախամեծար լինիցի քան զմիւսոյն:

Վեցերորդ՝ զի, յընթեռնուլն զգիրս, ոչ շտապեցի, զի շտապելովն ոչ կարէ տեսանել զթաքուցեալ միտսն: Զի զոչինչ մեծ՝ բնութիւնն կամի կատարել փութով: Ուստի և մեծագոյն կենդանիքն յորովայնս մարց իւրեանց յերկարագոյն մնան, որպէս տսէ Արիստոտել թէ փիղն մնայ երկու ամս

(1) Առ. 1, 7,

(2) Անդ 14, 16

(3) Հմ. Ժող. 7, 19.

(1) 2 Տիմ. 2, 14.

կան զօրացումին՝ տնագին կայուածներուն կտակներու և գումարներու մատուցումով... ժառանգելու համար երկնից արքայութիւնը»:

Դիտելի է որ այս բոլոր պարբերութիւնը ստոյգ պատմութեան դէմ է. նախ՝ ա. Որովհետեւ Հաղարամեայի վարդապետութիւնը գոյութիւն չէ ունեցած խաչակրութիւններու ժամանակ, այլ մի միայն ժԶ դարու «միսթիք» կոչուած գրողներու երեւակայութեան պտուղ է: Ստոյգ է թէ, խաչակրութիւններու ծագման ժամանակից (ԺԱ դար) թագաւորները՝ չառ հեռու աշխարհիս մօտալուստ օրհասին վրայ մտածելէ, նիւթական յառաջդիմութեան մեծ դարկ կուտային:

բ. Երկրորդ՝ ենթացելով նոյնիսկ Հաղարամեայի վարդապետութեան պատմականութիւնը, ասիկա չի կրնար ծագում տուած ըլլալ խաչակրութիւններուն, քանի որ խաչակրութիւնները սկսան 1095ին մինչ Հաղարամեայի վարդապետութիւնը որ պիտի սպասէր Քրիստոսի գալուստին 1000 տարւոյն (և կամ 1033), բոլորովին հինցած և սխալ հանդիսացած պիտի ըլլար:

Այս ճշդումները ընելէ յետոյ, ստորեկուտանք խաչակրութիւններու դրդապատճառները ինչպէս նաեւ եկեղեցւոյ կայուածներուն ծագումը:

Խաչակրութիւններու դրդապատճառներ: Քրիստոնեաները, մինչև այսօր, սրբազան պարտք մը համարած են ուխտագնացութեան երթալ Պաղեստին, այն Ս. Երկիրը ուր Քրիստոս Տէրն մեր ապրած էր: Մինչև ԺԱ դար, այդ ուխտագնացութիւններուն դէմ մեծ արգելքներ չէին եղած. մանաւանդ թէ, Հռոմն առ-Ռաշիտի առեն, Ս. Երկիրը, գրեթէ փրանկներու յանձնատիրութիւն (mandat) մը կը համարուէր:

ԺԱ դարուն, Սելճուք թուրքերու բարբարոս արշաւանքներու հետեւանքով՝ վատթարացաւ քրիստոնեայ ուխտաւորներու կացութիւնը, և անոնք սկսան հալածուիլ և չարչարուիլ:

Քրիստոնեայ Արեւմուտքը յուզուեցաւ բարբարոսութեան նորանոր արարքներէն. 1095ին, Ուրբանոս Ը^ր Սրբ. է Քահանայա-

պետր մեծ ժողով մը գումարեց Clermontի մէջ, ուր՝ պարզելէ յետոյ ուխտաւորներուն տառապանքները, յորդորեց քրիստոնեայ իշխանները որ եղբայրասպան կռիւնները դադրեցնելով՝ երթան ազատագրեն Ս. Երկիրը: Քահանայապետին կոչը խանդավառութեամբ կ'ընդունուի ամենէն «Աստուած կ'ուզէ» կոչով: Ասով յայտնի կ'ըլլայ խաչակրութիւններու առաջին դրդապատճառը՝ հաւասք:

Եղած են նաեւ ուրիշ, երկրորդական կարգի պատճառներ, օրինակ՝ պատերազմական ոգին և բախտախնդրութեան սէրը, որոնք այդ ժամանակի ժողովուրդներու յատուկ էին:

Իրաւ է որ ԺԲ դարուն, չառ մը եւրոպացի իշխաններ փնտռեցին իրենց նիւթական օգուտը, սակայն այս կ'ըլլար խաչակրութիւններու կազմակերպիչ՝ քահանայապետներու կամքին հակառակ:

Եկեղեցւոյ կայուածներու ծագումը. — Հռոմէացի կայսրերուն չղթյալերծած հալածանքներէն անմիջապէս յետոյ (Դ դար) քրիստոնեայ հաւատացեալները սկսան նուէրներով ճոխացնել զանազան եկեղեցիներ. ինչ որ ժողովուրդին օգտին կը դառնար, քանի որ անհամար հիւանդանոցներ և աղքատանոցներ կը բացուէին եկեղեցական իշխանութիւններու կողմէ: Յիշենք Հայաստանի համար՝ Ս. Ներսէս Մեծի չինոծ դպրոցներն ու հիւանդանոցները:

Ը դարուն, կարողուս Մեծ կայսրը մեծամեծ գաւառներ նուիրեց Ս. Քահանայապետին, և անոնք «Ս. Պետրոսի կայուած» յորջորջումին տակ՝ կազմեցին Ս. Աթոռի Պետութիւնը (որ տեւեց մինչև 1870). այս շրջանէն վերջն ալ նուիրատուութիւնները շարունակուեցան Եւրոպայի բոլոր քրիստոնեայ պետութիւններուն մէջ:

Բոլորովին կամայական պիտի ըլլար եկեղեցական ինչքերու ծագումը տեսնել խաչակրութիւններու մէջ, ինչպէս կը կարծէ Գերշ. Յօդուածագիրը:

Խաչակրութիւններու շրջանին, Ս. Երկրին պաշտպանութեան համար ծագում ունեցան կրօնա-զինուորական հաստատութիւններ, օրինակ՝ Տաճարականները (Templiers). անոնք ունեցան

շատ հարստութիւններ, բայց այդ հարստութիւնները չէին պատկաներ Հռոմայ եկեղեցւոյ, և քիչ յետոյ բոլորովին կողոպտուեցան քաղաքական իշխանութիւններէն:

«Հասկ»ի Մայիս 1947 թուին մէջ, Փառէն եպիսկոպոս հետեւեալ զարմանալի հաստատութիւնը կ'ընէ. «Գալով կենդանի կաթողիկոսներուն՝ ասոնց հոգիները կը փրկուին կամ կ'արդարանան արդէն վատիկանի (Ս. Պետրոս և Ս. Պողոս Առաքեալներուն գերեզմաններուն) ուխտագնացութեամբ և «թողութեան թուղթերով»:

Մեզի կը թուի թէ այս տողերով հեղինակը կաթողիկէ վարդապետութիւնը կ'ուզէ ծաղրանքի ենթարկել:

Ահա մեր պատասխանը.

1.- Մեզքերու թողութիւնը, ըստ կաթողիկէ վարդապետութեան կրօնայ ըլլալ մի միայն զղջումով ու խոտովանանքով: Ոչ ուխտագնացութիւնը և ոչ ալ թողութեան թուղթերը կարող են ծանր մեղք մը ջնջել:

2.- Մեծ միամտութիւն պիտի ըլլար կարծելը՝ թէ ամէն կաթողիկէ՝ պէտք ունենայ փրկուելու համար վատիկանը այցելել և «թողութեան թուղթեր» ընդունիլ: 450 միլիոն կաթողիկէներուն մէկ հարիւրերորդը գուցէ առիթ չունենար վատիկանը այցելելու:

«Հասկ»ի Յունիս 1946 թուին մէջ (էջ 173) Փառէն եպիսկոպոս կը յարէ «Հռոմայ եկեղեցին կը հաւակնի երաշխաւորել կամ ապահովագրել թէ Աստուած անպայման պիտի փոխէ իր վերջին դատաստանին վճիռը:

Կաթողիկէ եկեղեցին Աստուծոյ վճիռը միշտ անփոփոխ հռչակած է և կը հռչակէ. ահա թէ ի՞նչպէս և ինչո՞ւ:

1.- Կաթողիկէ կրօնքը միշտ սորվեցուցած է թէ հոգին մարմնէն բաժնուլուն՝ կը մտնէ յաւիտենապէս անփոփոխ վիճակի մէջ (քաւարանը անցողական ըլլալով):

2.- Մահէն անմիջապէս յետոյ, հոգին, ըստ կաթողիկէ վարդապետութեան, կը ներկայանայ առանձին Աստուծոյ առջև դատուելու համար: Վճիռը որ, պիտի ըլ-

լայ երկինք (քաւարան) կամ դժոխք, անմիջապէս կը գործադրուի, և չի կրնար փոխուիլ:

3.- Քրիստոս Տէրն մեր երկինքը կը կոչէ «յաւիտենական կեանք», իսկ դժոխքը՝ «հուրն յաւիտենական». «յաւիտենական» բառը կը նշանակէ անփոփոխ վիճակ մը:

4.- Կ. եկեղեցին կը դատապարտէ ամէն անոնք, որոնք զգոյս կը դնեն համար կ'աղօթեն, որովհետեւ դժոխք գացողները Աստուծոյ արդար կամքով՝ այդ տեղէն չեն կրնար ազատիլ:

5.- Եկեղեցին երբեք չաղօթեր երկինք կողո սուրբերուն համար, որովհետեւ անոնք բնաւ աղօթքի չեն կարօտիր. անիկա կ'աղօթէ միայն քաւարանի հոգիներուն համար, որոնք ժամանակաւոր տանջանքներու դատապարտուած արդարներ են:

Կը զարմանանք ուրեմն թէ ի՞նչ հիմերու վրայ դրած է Փառէն եպիսկոպոս իր հաստատութիւնը:

«Հասկ»ի Մայիս 1947 թուին մէջ (էջ 119) Փառէն եպիսկոպոս կը յայտարարէ. «Հռոմայ եկեղեցին, վերջին ժամանակներու մէջ, նոր գիւտ մըն ալ բրած է. կանխելով վերջին դատաստանը և տատուածային վճիռը, «երանկի» և «սուրբ» հռչակելով իր յարմար դատած հաւատացեալները»:

Այս առթիւ յարմար կը սկսենք հետեւեալ համառօտ տեղեկութիւնները ընծայել յարգելի ընթերցողներուն՝ սրբադասումի (canonisation) շուրջ:

Եկեղեցւոյ առաջին դարերուն՝ «սուրբ» կը համարուէին վկաներ կամ մարտիրոսներ, որոնք իրենց հաւատքին համար մեռած էին. հարկ էր ժողովրդեան վկայութիւնը և տեղւոյն եպիսկոպոսին վճիռը:

Խոսովանողներ (անոնք որ առանց մեռնելու շատ չորջուրուած էին կրօնքին համար) նոյն պատիւը սկսան ընդունիլ Դ դարուն, մեծ հայրածանքներէն վերջ: Հարկ էր սակայն եպիսկոպոսներուն (ըլլայ առանձին, ըլլայ ժողովի մը մէջ գումարուած) հաւանութիւնը, զեղծումներ արգելելու համար:

Ամէն պարագային, կը պահանջուէր Հռոմայ Ս. Քահանայապետին, գէթ լուսլեայն հաւանութիւնը:

1170ին, Ազեքսանդր Գ. Ս. Քահանայապետը, Ս. Աթոռին վերապահեց «երանացումը» և «սրբադասումը»: Այս շրջանէն յետոյ ալ պատահեցան մի քանի «երանացում»ներ եպիսկոպոսներու կողմէ: Վերջնականօրէն, 1625ին, Ուրբանոս Ը Ս. Քահանայապետը ամէն երանացումի և սրբադասումի հարկաւոր պայման հռչակեց Ս. Աթոռին վճիռը: Արդէն Սիքսդոս Ե երանացումի դատերը վերապահած էր «Ծէսերու Ս. Ժողովին»:

Երանացումը և սրբադասումը նոր գիւտ մը չեն, ինչպէս կը կարծէ Փառէն եպիսկոպոս, այլ Եկեղեցւոյ գոյութեան չափ հին սովորութիւններ: Եկեղեցին սրբադասումի դատ մը քննելով, ինքնակամ որոշումներ չ'առնելով, այլ կը կատարէ իր մէկ իրաւունքը և պարտքը: Իրաւունք՝ որովհետեւ քրիստոնեայ հաւատացեալները հետաքրքրող կարեւորագոյն հարց մը, ինչպէս է սրբադասումը, պէտք է որ եղծումներու աղբիւր կարենայ դառնալ, ինչպէս որ պիտի ըլլար եթէ որ և իցէ ուրիշ եկեղեցական պետ, կարենար զրադիլ այդ գործով: Պարտք, որովհետեւ քրիստոնեայ ժողովրդեան օրինակներ ներկայացնելով կատարելութեան ճամբուն մէջ, ինչպէս են սուրբերը, զայն կը խրախուսէ և կը դաստիարակէ:

Փառէն եպիսկոպոսի կարեւոր դժուարութիւնը կը յայտնուի այս խօսքերով. «Կանխելով վերջին և յաւիտեական դատաստանը և աստուածային վճիռը»:

Այս դժուարութիւնը լուծած ենք մասնակի դատաստանի վրայ խօսած ատենին: Ժարդ մեռնելէ վերջ անմիջապէս կը դատուի և կ'ընդունի իր վերջնական վճիռը՝ դժիխք կամ երկինք (քաւարան): Հոս աւելցնենք.

Արդեօք Ս. Եկեղեցին, իրաւունքով սուրբեր չի հռչակեր Ս. Աստուածածինը, Ս. Յովսէփը, Ս. Պետրոսը և միւս առաքելները, Ս. Ստեփանոս Նախավկան, և այդպէսով «Կանխած կ'ըլլայ վերջին և յաւիտեական դատաստանը»: Ոչ, անտարակոյս: Ուրեմն ինչո՞ւ պիտի չկարենայ սուրբ հռչակել ուրիշներ, որոնք անոնց ճշմարիտ մրցորդներ են:

Եղրակացնենք. Ս. Եկեղեցին նոր գիւտերու հակառակ է. անիկա աւանդապահն է իր հին և սրբազան իրաւունքներուն. պիտի հրաւիրէինք այն, որուն անկ է, մօտէն ուսումնասիրել սրբադասումի կանոնական կարգադրութիւնը, տեսնելու համար թէ ինչպիսի դարաւոր իմաստութիւն մը խտացած է հոն:

Սուրբերու Բարեխօսութիւն

«Հասկ»ի յուն.-փետր. 1947 թուին մէջ, Փառէն եպիսկոպոս հետեւեալ առիւթը կը գրէ. «Իսկ հռովմէականները իրենց քաւարանի քմածին վարդապետութիւնը պաշտպանելու համար միայն կ'առարկեն թէ՛ «Ինչպէս կրնան աղօթել և բարեխօսել սուրբերու հոգիները, որ տակաւին մտած չեն Արքայութիւն, դէմ յանդիման չեն տեսներ զԱստուած և զեռ կը սպասեն ընդհանուր յարութեան և դատաստանին: Մինչդեռ սրբոց հոգիներուն աղօթելը յար և նման է հաւատացեալներու աղօթելուն, և ինչպէս որ առոնց աղօթելուն համար հարկ անհրաժեշտ չէ ընաւ, աչքով ու դէմ առ դէմ տեսնել զԱստուած, նոյնքան և աւելի սուրբերուն համար»:

Իբր պատասխան՝ հետեւեալ դիտողութիւնները կ'ընծայենք.

ա. Կաթողիկէ Եկեղեցին, սուրբերու երկինք գտնուիլը չի հաստատել քաւարանի վարդապետութիւնը պաշտպանելու համար, այլ այդ պարզ պատճառին համար որ սոյն վարդապետութիւնը լիովին փաստուած է Ս. Գրքէն և Աւանդութենէն (Տես Աւետիք, 1948, յուն.-փետր.):

Ս. Եկեղեցին ամէն քմածին նորութիւններու թշնամի ըլլալով, սուրբերու երկինք ըլլալն ալ կ'ընդունի, մի միայն որովհետեւ Ս. Գրքէն կը սորվի այս ճշմարտութիւնը:

Ս. Գրքի վարդապետութիւնը. — Բարի աւագակը խնդրեց Յիսուսէն ըսելով «Տէր, յիշէ՛ զիս, երբ քու թագաւորութեանդ մէջ մուտք գործես». Յիսուս ալ պատասխանեց «Ճշմարիտ կ'ըսեմ քեզի որ այսօր ինծի հետ պիտի ըլլաս երկինք (Ղուկ. ԻԳ 42-43): Այս խօսքերէն կը հետեւի թէ բարի աւագակը նոյն իրիկունը պիտի մանէր Յիսուսի հետ անոր «Արքայութեան» կամ

«Գրախառն» մէջ. արդ. Յիսուս «մէկ» արքայութիւն ունի, այսինքն՝ յաւիտեանական երջանկութեան վայրը. ուրեմն բարի ուսագտակը, իր խաչուելու օրն իսկ երջանկութիւնը պիտի ունենայ երկինք մտնելու:

Բարի ուսագտակը Բիսուսի հետ երկինք է. ուրեմն երկինք են նաև Ս. Աստուածածին, Առաքեալները, Ս. Ստեփանոս Նախավկան, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, բոլոր մարտիրոսներն ու արդարները:

Բ. կը զարմանանք թէ այս աստիճանի սկեպտիկ դարձեր է փառէն եպիսկոպոս ժխտելու համար պարզ և ստոյգ, բոլոր ժողովրդեան ծանօթ ճշմարտութիւն մը, ճշմարտութիւն՝ որ կը փայլի Քրիստոսի եկեղեցւոյ երկհազարամեայ վարդապետութեամբ, կաթողիկէ և նոյնիսկ էջմիածնական վարդապետներու համոզումով, մեր չքնաղ շարականներով, մեր ժողովրդեան դարաւոր դաւանանքով:

Թէ սուրբերը արդէն հիմակունէ կը վայելեն երկինքի երջանկութիւնը — ինչպէս մեղաւորները հիմակունէ դժոխքի մէջ կը տանջուին — կատարելապէս փաստուած է մոմսակի դատաստանի վարդապետութեամբ (Տե՛ս ԱԻԵՏԻՔ, Սեպտ.-Հոկ. 1947), քանի որ Քրիստոս Դատաւոր, մահուան վայրկեանին կ'արձակէ արդէն վերջնական վճիռը, երկինքի կամ դժոխքի, և այդ վճիռը անմիջապէս կը դորձադրուի:

Հաս կ'ուզենք յիշատակել Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ շարականներէն նմոյշներ սուրբերու երկինք գտնուելուն շուրջ: Վերափոխման Տօնին առթիւ կ'երգենք. «Այսօր հրեշտակները երկինք կը փոխադրեն Հոգւոյն Սրբոյ բնակարանը. մտնելով վերին Երուսաղէմ, և զետեղելով զայն Ս. Երրորդութեան քով, մեզի անմատչելի անպակաս առաքաւորին մէջ»:

Ս. Աստուածածինը կը փոխադրուի հրեշտակներէն՝ երկինք, «Վերին Երուսաղէմ» — անմատչելի առաքաւորին մէջ, Ս. Երրորդութեան քով:

Պնտակոստէէն վերջ Ա. Շաբաթ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի տօնին օրը, կ'երգենք նոյն Սուրբին. «Դուն որ հրեշտակներու շարքերուն մէջ դասուեցար, եզիր մեր բա-

րեխօսը Քրիստոսի առջև»:

Ս. Գրիգոր կը դասուի հրեշտակներուն հետ. արդ հրեշտակները երկինքի փառքը կը վայելեն, ուրեմն Ս. Գրիգոր կը վայելէ նոյն փառքը և չ'ապասեր վերջին դատաստանին, ինչպէս կը կարծէ փառէն եպիսկոպոս:

Ս. Ղեւոնդեանց տօնին առթիւ. «Դուք որ բարձրացաք սերովբէներու հոյլերուն և քերովբէներու դասերուն մէջ, բարեխօսեցէք Աստուծոյ, մեզի համար»:

Գ. — Սուրբերը երկինքի կատարեալ և անդորր երջանկութիւնը կը վայելեն. ասկէ կը հետեւի թէ անոնց և մեր աղօթելուն մէջ շատ մեծ տարբերութիւն կայ և ոչ թէ, ինչպէս կը հաստատէ փառէն եպիսկոպոս «Սրբոց հոգիներուն աղօթելը յար և նման է հաւատացեալներուն աղօթելուն, և ինչպէս որ ասոնց աղօթելուն համար հարկ անհրաժեշտ չէ բնաւ, աչքով ու դէմ առ դէմ տեսնել զԱստուծոյ, նոյնքոն և աւելի սուրբերուն համար»:

Մենք կ'աղօթենք. բայց որքան պակասութիւններ ունինք. ամէն ատեն կըրնանք ծանր մեղք գործել ու Աստուծոյ հետ թշնամանալ. իսկ սուրբերը, կատարելապէս մաքուր են և Աստուծոյ բարեկամ, անոնք չեն կրնար այլևս մեղք գործել:

Սուրբերու աղօթքը մերինէն շատ տարբեր է նաև հետեւալ պատճառին համար. անոնք աղօթքի պէտք չունին, և մեզի համար հզօր կերպով կը բարեխօսեն. իսկ մենք կ'աղօթենք նաև մեզի համար: Երկինքի սուրբերուն համար բնաւ չենք աղօթեր, անոնք մեր աղօթքին պէտք չունին, կատարեալ վիճակի մէջ ըլլալով. այլ մենք անոնց բարեխօսութեան կը կարօտինք:

Ծանիր... Պատարագի ժամանակ Սուրբ Աստուածածնոյ յիշատակը կը կատարուի, ինչպէս նաև Ս. Յովն. Մկրտչին և այլն: Ասոր բացատրութիւնն այդ է որ այդ յիշատակութիւնը կ'ըլլայ միայն անոնց անունը պատուելու համար, և ոչ թէ Սուրբ տառուածածնոյ... և այլն համար աղօթելու նպատակով:

Ննջեցեալներուն աղօթքին մէջ կ'ըս-

ուել «Դաստաւորեալ պայծառացո՛ւ՝ ընդ սուր-
բըս քո յաջակողման դասու»: Ուրեմն,
մեռնողը դեռ դատուած չէ՞: Ո՛չ, այս
աղօթքը քաւարանի մէջ գանուող արդէն

դատուած հոգիներուն համար է, ինչպէս
բացատրեցինք ու փաստեցինք քաւարանի
վրայ խօսելով:

ՎԱՐԴԱՆ Վ. ԹԷՔԷՆԱՆ

ՎԱԻԵՐԱԹՈՒՂԹԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՇԽԱՆՆԵՐՆ ՈՒ ՄԵԼԻՔՆԵՐԸ՝ ՀՌՈՍԻ Ս. ՊԱՊԻՆ

Կը հրատարակենք այս վաւերաթուղ-
թը ենթադրելով որ տակաւին լոյս չէ ըն-
ծալուած. արգարեւ զայն չգտանք ոչ Լէ-
ոյի Հայոց Պատմութեան մէջ, ոչ ալ է-
զովի դիւանական աղբիւրներու կարգին:

Վաւերաթուղթին պարունակութիւնն
է հետեւեալը. Հայաստանի իշխաններն ու
մեկիքները՝ խոնարհաբար, արգիական մե-
ծարանօք կը դիմեն Կղեմէս ԺԱ. Ս. Պա-
պին, անոր գթութիւնը կ'աղերսեն, որ-
պէսզի ազատուին իրենց կրած չարչա-
րանքներէն, կը նկարագրեն Յակոբ Կաթո-
ղիկոսի և Եղիազարի հակամարտութիւնը:
Յակոբ Զուգայեցիի հետ ժողովի կը նստին
և կ'որոշեն որ Կաթողիկոսն ու Իսրայէլ
Օրին Հռոմ երթան հաւատքի միաբանու-
թեան՝ և օգնութիւն ստանալու համար:
Կաթողիկոսը կը վախճանի ճամբան, Կ.
Պոլիս: Իսրայէլ Օրի կը շարունակէ ճամ-
բորդութիւնը դէպի Եւրոպոյ: Երկար
ժամանակ լուր չունենալով Իսրայէլ Օ-
րին, իշխանները ժողով կը գումարեն էջ-
միածին. Եղիազար Կաթողիկոսը յանձն
կ'առնէ Հռոմ երթալ հպատակելու համար
Ս. Պետրոսի Աթոռին և իշխաններու խոր-
հուրդը յայտնելու Ս. Քահանայապետին:
Սակայն ան չի յաջողիր իրդրումէն ճամ-
բան շարունակել «վասն ըռուպիոյ»: Հետո-
գային չեն յաջողիր Նահապետ Կաթողիկո-
սը իրենց ծրագրին հաւանեցնել: Կը նկա-
րագրեն Նահապետի և Սահմանաւոր հակա-
մարտութիւնը ի խնդիր Կաթողիկոսու-
թեան. կ'ողբան էջմիածնի և Գանձասարի
Կաթողիկոսութեանց անկեալ վիճակը: Կը
հաղորդեն թէ 19 տարիներու բացակայու-

թենէ յետոյ Իսրայէլ Օրի կը վերադառնայ
Եւրոպայէ, մեկիքներու հետ կը ներկայանայ
Գանձասարի Փիլիպպոս Կաթողիկոսին, և
անոր հետ ամէնքը ժողովի կը նստին: Իս-
րայէլ Օրի կը վիճէ Կաթողիկոսին հետ
ուղղափառ հաւատքի մասին, մեկիքները
կը համոզուին Իսրայէլ Օրիի խօսքէն. և
կը յայտարարեն Ս. Պապին թէ կը հպա-
տակին Հռոմի Ս. Աթոռին: Տեսնելով որ
վէճը կը բռնկի, կը հեռանան Գանձասա-
րէն: Իսրայէլ Օրի մեկիքներու ցոյց կու-
տայ Բալաթինոյի իշխանին նամակը հայ
Կաթողիկոսներու մասին. մեկիքները կ'ըն-
դունին թուղթին բովանդակութիւնը և
Իսրայէլ Օրին Հռոմ կը պատուիրակեն
լիազօրութեամբ: Անոր հետ կ'ուղարկեն
նաև Մինաս վարդապետը: Կ'աղերսեն որ
չնորհի Ս. Պապին ազատուին անհաւատ-
ներու լուծէն. կը խնդրեն որ Բալաթինո-
յէն իշխան մը իրենց օգնութեան հասնի:
Հուսկ կը յայտարարեն թէ պատրաստ են
հնազանդելու Հռոմի Ս. Աթոռին: Իսկ
եթէ այս որոշումին հակառակին հայ Կա-
թողիկոսները, իրենք քահանայապետական
նուիրակ մը պիտի կանչեն և էջմիածին
դնեն:

Յի Քի Փոխանորդ Սը Հայրապետ
մեծ և արժանաժառանգ Սը Աթո-
ռիդ Պողոսի(1) և Պետրոսի, ուղ-
ղափառ հաւատոյ Հռոմայեցոց և
կեղեցականաց և կարգաւորաց Վե-
հապետդ Սը

(1) Ձեռագիրը կը հրահարակեցնէ նոյնու-
թեամբ, ուսի եւ տառախալներով:

Ա. Հոռոմ

Ի

Յի Քի Փոխանորդ Սր Հայրապետը մեծ արժանաթառանգ Սր Աթոռիդ Պողոսի և Պետրոսի, ուղղափառ հաւատոց Հոռոմայեցոց և կեղեցականաց և կարգաւորաց վեհապետդ Սր

Մենք Մեծ Հայաստանեաց իշխանքներս և մեկիքներս անարժան մեղաւորքս փափաքանօք անկանիմք ի յոսս քո Սըրբութեանդ և համբուրեմք զաջդ և զգարչապարզ արատաստւոյի և հառաչմամբ, որպէս զանառակ որդին, Հայր սուրբ, մեղայերկինս և առաջի քո սր վեհապետ Քի. և ամենայն բան ոչ ելանէ ի բերանէ քումմէ ընդունելի է առաջի Արարչին Հօր Այ Ամենակալին. նուեպէս ընդունելի հրամանիդ առ մեզ: Որպէս ի՞նչ ընտրեալ մարգարէից խօսքն հաճու թըւեցան ի սկզբանէ Բանին Այ, նմանապէս բան քո հաճելիք են առ մեզ: Որպէս Բժ. առաքելոց քարոզութիւն պիտանացոյ էին մարմնացելուն Քի, նոյն օրինակաւ պիտանաց է քո Սրբութեան խրատն առ մեզ: Որպէս նորին ծնունդն և պատկերն Այ աներեւութին նոյն առեալ զկերպ տեսանելի ըստ բնութեան մարգկան, որով եկեալ ի խնդիր մոլորեալ ոչխարին, զոր և գտեալ սիրով ուրախացուց զօրսն վերին սուն օրինակաւ Հայր սր և անճառելի իմաստութեամբդ և քաղցրառասուց զթուութեամբդ սփսփեցո զհաւատացեալքս որ կամք ողորմելի ի ժիրն^(*) Պարսկաստան ի ձեռնս խոթադուծ և ինքնահաւան առաջնորդացն, մանաւանդ ի ձեռս անօրինաց: Սակաւ տրակս մեր ծանուցանեմք քո Սրբութեանդ, Հայր սր, որ յառնի է մեր չարչարանքն ամենայն իրաց և եկեղեցականց: Որպէս Յակոբ կաթողիկոսն և եղիազարն անկան հետ միմիանց և տալ կաշառս անօրինաց. և վերջն միաբանեցան. և տուաք մենք զպարտքն Յակոբ կաթողիկոսին բո քսակ. և եղիազարն ալ աւելի քան զբո քսակն եկեղեցականաց: Յետ սորա ժողովեցաք ՍԲ. Էջմիածին դարաստան նստաք հետ Յակոբ կաթողիկոսին որդա առ քո Սրբութեանդ վասն միա-

բանութեան ուղղափառ հաւատոց Հոռոմեցոց. և հնազանդիլ Սր Աթոռիդ Պողոսի և Պետրոսի. և պատմել առանձին զխորհուրդս մեր. որ մենք ընտրեալ էաք զպարսն իսրայէլն մեր մեծատան որդի Հայաստանեց ի տօմէ Պօռօ իշխանի. և ինք չի կարաց զալ վս անօրինաց. և պատճառ ալ և ալ չի լինելոյ աղաքաւ. և ընտրեաց փոխարէն զիւր որդին իսրայէլ Օրին և մենք խապուլ տրաք որդա հետ Յակոբ կաթողիկոսին առ քո Սրբութեանդ. ի հասանելն ի կոստանդինպօլիս ոչ կարաց գտանել հնար անցանել վս ըռօպի ձեռացն և կայր տառապեալ և տրտում որ ոչ կարաց հասանիլ փափաքանցն զոր ունէր գանձեցեալ իր սրտի. և փախեցաւ առ Ած վս մեր մեղացն և խափանեցաւ զմեր խորհուրդն և դարձան եպիսկոպոսունքն և իշխանքն յետս: Եւ պարսն իսրայէլ Օրին ի տօմէ Պօռօ իշխանի պատահեալ ժամանակ ինչ երկիրն Ֆռանսըսի և ի յամելն իւրում և մենք յուսահատեալ թէ կորեաւ. և յետ սորա ժողովեցանք իշխանքս և նստաք դատաստան Մեծ կաթողիկոսին հետ ի մէջ Էջմիածնաւ. և յանձն էառ զալ առ քո Սրբութեանդ վս միաբանութեան ուղղափառ հաւատոց Հոռոմեցոց և հնազանդիլ Սր Աթոռիդ Պողոսի և Պետրոսի. և իմացնել զխորհուրդս մեր. և ի գալն Թէոդոպօլիս, ոչ եղև հնար անցանել վս ըռօպիոյ. և դարձաւ յետս և պատահեալ ժամանակ ինչ վախճանեցաւ. և յետ սորա օծին զնահապետ վրդպն կթղկս. Զամ նստաւ. մենք չի կարացաք յառնել զխորհուրդս մեր, զէրն^(*) չունէր սէր և միաբանութիւն հետ մեր խորհրդին. յետ սորա Ըստեփանոս վրդպն ճուղակեցի կաշառք տալով ըռօպի և էառ հրաման և եկեալ նստաւ Էջմիածին: Յետ սորա Նահապետ կթղկան քան զնա ալ առաւել կաշառք տալով հեթանոսաց և էառ զկաթողիկոսութիւն մինչև ծանր պարտատէր եղև որ վաճառեաց զանօթս եկեղեցո և ետուր հեթանոսաց. և արգելեաց զՍտեփանոսն ի բանդ. և վախճանեցաւ ի մէջ բանդի: Եւ միւս Աթոռն Գանձասար սօքա և ըստ նմանապէս ալ ալում կա ի մէջ իւրեանց: Եւ

մենք զայս ամենայն տեսանելով և յօրինացն պակասութիւն և եկեղեցւոյց նուազութիւն տալով: Առաջ ընտրելով և օրինօք դարձանաւորն կու գնէաք աթոռն. հիմի կաշառօք կու յափշտակեն զաթոռս միմիանց: և մենք մնացեր ենք անճար և ողորմելի: Այժմուս գուհանամք առ Ած որ պարոն իսրայէլ Օրին եկն առ մեզ որ ժԹ ամ էր որ գնացեալ էր ժիր քրիստօնէից վս մեր համար և իմացոցեր է զխորհուրդս մեր ի Լոյս Տունն իրան Ալթէս Լէքտօռ փալաթիինսին և մեծ Թագաւորին իփռատօռին, որ իրան Ալթէսի գրոմն եկեալ Թապտիր ի մէջ Էջմիածնա իմանալ զվարքս եկեղեցականց չի ճանաչելով զինքն. և եկն առ մեզ և ասաց զպատճառն. և մենք ժողովեալ իշխանքս և գնացաք ի Գանձասար. և ասաց պարոն իսրայէլն չիմացնել զխորհուրդս եկեղեցականաց մինչև հս խօսելո հետ իւրեանց: Եւ նստաք դատաստան հետ Փիլիպ կաթողիկոսին և իւր համախոհ եպիսկոպոսաց ուղղափառ հաւատոյ և Սբ Աթոռին Պողոսի և Պետրոսի և ի Հոռմանցոց միաբանութեան. և ի վիճիլ հետ միմիանց բանն մեծացաւ. Եւ ի տեսնելն մեր որ պարոն իսրայէլին խօսքն ճշմարիտ էր որ կու խօսէր հրամանաւ գրոց և Սբ Աւետարանաւ. և ի մեր տեսանել զայլալութիւն կաթողիկոսին և իւր համախոհ եպիսկոպոսացն. և մեք իմացաք զճշմարիտն և ամէնքս հնազանդեցաք ուղղափառ հաւատոց Հոռմա Պողոսի և Պետրոսի և Սբ վեհապետին: Քի Փոխանորդ և Սբ կաթողիկէ Եկեղեցոյ ուղղափառ հաւատո Հոռմանցոց: Փիլիպպոս կաթողիկոսն պատասխանի ետ առ մեզ. մեք հնազանդ եմք Սբ Պողոսի և Պետրոսի. պարոն իսրայէլն ասաց. էթէ դուք հնազանդ լինէիք Սբ Եկեղեցոյ դուք կ'առնէիք զձեր կարքն Սբ Աթոռիցն Պողոսի և Պետրոսի որպէս զսուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչն, որ էառ զկարքն ի Սբ Աթոռիցն Հոռմա. թէ արժան էիք սբ կարգի չէիք տալ կաշառք անօրինաց և առնուլ զկարգորութիւն և մոլորեցուցնել զհաւատացեալ ժողովուրդն: Տեսաք խօսքն մեծացաւ, վեր առինք զպարոն իսրայէլն և գնացաք առ մեզ ա-

ռանց իմացնելոյ կաթողիկոսին և եկեղեցականացն: Մենք ահ ունէնք եպիսկոպոսաց որ մեր խորհուրդն յատնի չերք⁽⁶⁾ որ ականք և կաշառք կու յարչակեն զմիմիանց աթոռն. և մենք զայս ամենայն տեսանելով հեռացանք իւրանցէն. և գնացաք առ մեզ և տեսաք ըզգիրն իրան Ալթէս Լէքտօռին. սր վր կաթողիկոսացն էր գրած. պարոն իսրայէլին հրամանաւն բացիք կարդացաք. մեզ մեծ ուրախութիւն և ցնծութիւն եղաւ. որ ճշմարիտ իմացաք որ հրամանոց այժ առ տանէն և մեծ քրիստօնէից Թագաւորացն հրամանաւն քո Սրբութեամբդ որ լինի արձակում մեր մոլորական քրիստօնէից ի տալ վկայութիւն հնազանդութեան պարոն իսրայէլին. մենք ծանուցանեմք քո Սրբութեանդ որ է մեր Հայաստանեաց մեծատունէ պարոն իսրայէլն որ մեզ համար որչափ չարչարանք և նախատիք է քաշեր մեր ժամանակաւն մինչև այսօր: Մենք արժան տեսանք և տուաք մեր գլխաւորութիւն. ինչ որ կանէ մեզ խապուլ է: Աջողութեամբն Քի ընտրեցաք մեզ խոստովանահայր Մինաս վարդապետն սբ Յակոբա վանից. որ մենք ճշմարիտ իմացաք զբարի խորհուրդն և յատնեցաք զբան մեր. որ ինք խիստ ցաւ ածէր ի ձեռաց ըռոպիս, սր քանդեր էին զիւր եկեղեցին և անօթս եկեղեցոյ զամէն աւար առեալ էին և կայր ինքն տառապեալ այսուիկ: Դարձեալ և ասել ի բանից մերոց էառ անձն ուղիղ սրտիւ. և մենք տուաք զգիր մեր ի ձեռս և ուղեցաք հետ պարոն իսրայէլին, որ հասուցանէ զգիրն Տէր Ներսէսին պատարաք մատուցանող մեծ Թագաւոր իփռատօռին. որ մենք իմացաք զճշմարտութիւն Տէր Ներսէսին որ գիտակ է զխորհուրդս մեր. և մենք ընտրեցաք զիւրանք որ զան առ ձեր Սրբութեան և ծանուցանեն զառանձին խորհուրդս մեր և անկանիլ առ յուսս քո Սրբութեանդ աղաչելով և արտաւելով վս մեր մոլորած քրիստոնէից համար. Հարդ սբ ունիմք փափաք և սէր քո Սրբութեանդ. որ լինի որ շարժիս և գթաս քո Սրբութենէդ որ քեզանով ազատինք Փարաւոնի գերութենէն: վեհապետ հս մեծ Թագաւորաց և իշ-

խանց քրիստոնէից, գթաս և ազատես զժողովուրդս ի գերի անկեալ ի ձեռս ընոպիս: Հարկ Սր ունիք յուս առ Ած և քո Սրբութեանդ որ այդ պայծառ տանէն լէքտուական Փալաթինս մին իշխան գալ առ մեզ ողորմութեամբն Այ և քո Սրբութեամբդ ի յոգնութիւն առ մեզ, որ լինի միաբանութիւն ուղղափառ հաւատոյ և մեր ազատութեան յետն թէ մեր կաթողիկոսքն խոնարհութեամբ և հնազանդիլ և գայլ առ քո Սրբութեանդ բարի և ընդունելի առ մեզ. եթէ ոչ հնազանդին քո Սրբութեանդ Աթոռիդ ոչ է ընդունելի առ մեզ. և մենք կու առնուք Սր Աթոռէդ նուս (1) և կու դնիք էջմիածին: Մենք ա՛ն ունիք եկեղեցականց թէ իմանան զայս խորհուրդս զմեզ զամենեկեանս ի սուր սուսերի կու մաշեն: Հարկ էր մեզ որ գալ առ քո Սրբութեանդ և դառն արտասուօք անկանել առ յոսս. և համբուրել զաջդ քո Սրբութեանդ: Ապա անհնար է մեզ գալոյ վս ահից ընոպիս: Ապաւինելով առ Ած և տուաք զգիր ձեռաց մերոց մեր Մինոս վրդին և պարոն իսրաէլին որ էր անծանօթ. կու խնդրեմք ի Սրբութեանդ որ տաս կարք և հրաման Տէր Ներսէսին որ գա առ մեզ և լինի վերակացոյ հրամանուք քո Սրբութեանդ: Այսուհետեւ մեր աշխն ի ճանապարհի է, կու խնդրեմք առ Ած և քոն արժանաւոր աղօթս որ կատարի այս խորհուրդս քո Սրբութեամբդ:

Մենք անարժան ծառայքս քո Սրբ-

(1) Nonce Apostolique

բութեանդ դրրինք զմեր կնիքս և ձեռագիրս ի վերոյ գրեցեալ այս թղթիս: Ամէն. եղիցի եղիցի:

Ես Հէկազի որդի Փիլիպոս գիրի իմ մօրն (2) և ձեռացս գիրս ինձ զարուլայ:

Ես Մեղքոնի որդի Սաքրազ գիր իմ մօրն և ձեռացս գիրն ինձ զապու է:

Ես Պաղտատարի որդի Թաթէոս գիրի իմ մօրն ձեռացնայ գիր ինձ զարուլայ:

Ես Մարտիրոսի որդի Իմիր պեկ գիր զմօն և ձեռագիրս ինձ զապու է:

Ես Վրդի որդի Աղաճան գիրի իմ մօրն և ձեռացս գիր ինձ զապուլայ:

Ես Ասատուրի որդի Սարուխան գիր զմօրն և ձեռագիրս ինձ զապու է:

Ես Նարայէկի որդի Շահնազար գիր իմ մօրն և ձեռացս գիրն ինձ զարուլայ:

Ես Պաղտատարի որդի Մեղքոն գիր զմօրն և ձեռագիրս ինձ զապու է:

Ես Շահինի որդի Սուքիաս գիր իմ մօրն իմ ձեռաց գիրն ինձ զարուլայ:

Ես Նաւի որդի Օհանէս գիր զիմ մօրն և ձեռագիրս ինձ զապու է:

Դիրս գրեցաւ ընկեղակութ Ապրէլի Ամսոյ Իթ թվին ՌՈՂԹ (1699):

Հաւատոյ Տարածման Դիւան

Clemente XI, Missioni dell'Asia,

Miscellanee varie T. X. ff 120-121

Քաղեց՝

ՄԵՍՐՈՊ Վ. ԹԵՐԶԵԱՆ

(2) Բնագրին վրայ իւրաքանչիւրին կր-
նիքը դրուած է:

ԼՈՒՐԵՐ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԱՅԽԱՐՅԷ

Վաթիկան, 3 Մայիս. — Ն. Ս. Պիոս ԺԲ հաւատարմագիրը կ'ընդունի Պրագիլիոյ արտակարգ և լիազօր դեսպանին՝ Վսեմ. Փր. Տէ Գասդելլոյ Պրանզոյ Գլարքի: Դիտելի է որ Պրագիլիոյ ներկայիս 45 միլիոն կաթողիկէ ընտկեութիւն ունի:

30 Մայիս Հռոմ. — Արա Չեւիի տաճարին մէջ, ծովածաւալ բազմութեան մը առ-

ջև, Հռոմի քաղաքապետը աղօթքի բանա-
ձև մը կը կարդայ, որով հռոմայեցի հա-
ւատացեալները Ս. Կոյս Աստուածածնի սըր-
տին կը նուիրուին: Այդ առթիւ կը քարո-
զէ Հ. Լոմպարտի, որ Իտալիոյ բոլոր կա-
րեւոր կեդրոններու մէջ հարիւր հազարաւոր
հաւատացեալներ մագնիսացուցած էր բո-
ցալառ ճառերով:

2 Յունիս. — Ս. Եւգինէոսի տօնին առթիւ՝ Կարգինալներու կողմէ իրեն ուղղուած բարեմաղթութեանց պատասխանելով, Ս. Պապը օրուան սուրբին գովքը հիւսելէ ետք, կ'անդադառնայ միջազգային թոհուրոհին, կը յայտարարէ թէ Ս. Եկեղեցին երկրիս վրայ ոչ մէկ բանէ կը վախնայ, հաճոյքով կ'ողջունէ կրօնական զարթօնքը, կը յորդորէ աւելի քան երբեք արթուն կենալ և գործել Քրիստոսի և իր Եկեղեցւոյն յաղթանակին համար. կոչ կ'ընէ մուրեալներուն որ վերադառնան ճշմարտութեան լոյսին, գործաւորներու անարդար և բռնի շահագործումին դէմ կը ծառանայ և ընկերային բարենորոգումներ կը պահանջէ, ցաւով նկատել կու տայ այն աւերները, որոնք կը կուտակուին մասնաւորապէս Յունաստան, Չինաստան և Պաղեստին, կը գովէ ու կը քաջալերէ եւրոպական ազգերը միացնելու ձեռնարկը, հուսկ յետոյ կը մաղթէ որ 1950ի Սուրբ Տարին աւետարներն ըլլայ աշխարհիս խաղաղութեան և մարդկային ազգին բարգաւաճումին ու յառաջդիմութեան:

«Խաղաղութիւն Քրիստոսի» կարգախօսին տակ մեծ շարժում մը սկսած է Ժրանսայի և Գերմանիոյ մէջ, երկու երկիրներու համերաշխութեան համար կաթողիկէ կրօնքին հիման վրայ:

Ս. Պետրոսի աշխարհամայր տաճարին մէջ, Ս. Պապին բաղձանքին համաձայն, ամէն օր Ս. Պատարագ կը մատուցուի աշխարհի խաղաղութեան համար:

Գերմանիա. — 1939էն առաջ Գերմանիոյ մէջ կը հրատակուէին 430 կաթողիկէ օրութերթեր և 460 ամսագրեր ու շաբաթաթերթեր՝ ընդամենը 11.500.000 օրինակներով: Ներկայիս կը հրատարակուին 22 շաբաթաթերթեր և 37 ամսագրեր՝ 2300000 օրինակներով: Պարբերականներէն 34ը լոյս կը տեսնեն ամերիկեան գօտիին մէջ, 11ը Քրանսական, 9ը անգլիական, 2ը ռուսական:

Յունաստան. — Մայիս 18ին, Աթէնքի մէջ կը գումարուի համայն Յունաստանի կաթողիկէ Նուիրապետութեան Սիւնոդոսը, որուն աշխատանքները կը Նոսենն ամբողջ շաբաթ մը:

Սիւնոդոսի աշխատանքներուն կը մասնակցէին իրաւասու ձայնով Արհի. Յովհ. Ֆիլիբբուշի, Վիճակաւոր Նաքսոսի, Տիոնսի և Միքոնոսի և Մետրոպոլիտ եգէական կղզիներու. Արհի. Մարկոս Սիկալա՝ Վիճակաւոր Աթէնքի. Արհի, Գ. Քալավասի՝ Եպարքոս համայն Յունաստանի յունածէս կաթողիկէից, Արհի. Գ. Քսենոփուլոս՝ Վիճակաւոր Սիրոյի և Սանթորինոյի, Գերյ. Յովս. Ծ. Վ. Խանցեան՝ Առաջնորդական տեղապահ Յունաստանի հայ կաթողիկէից, վերապատուելի Հայր Ամետէ Սրեպիալ՝ Վիճակաւոր Կրետէի: Կը բացակայէր Արհի. Վուշինի՝ Վիճակաւոր Գորֆուի, նոյն օրերուն հիւանդ ըլլալուն պատճառաւ: Սիւնոդոսի աշխատանքներուն կը հետեւէր որպէս պարզ ունկնդիր, Գերապայծառ Ճաքոմոյ Թեսթա՝ ներկայացուցիչ Ս. Աթոսի յԱթէնս:

Ժողովը բացուեցաւ ընթերցումով նամակի մը, զոր տեղւոյս Առաքելական ներկայացուցիչը ուղղած էր Նորին Սրբութեան Պրոս ԺԲ Քահանայապետին, որ հաճութիւնը ունեցած էր նոյն օրը հասցնելու հեռագրով իր Առաքելական Օրհնութիւնը Սիւնոդոսի մասնակցող հայրերուն, որոնց կը մաղթէր միաժամանակ կատարելալ յաջողութիւններ:

Սիւնոդոսը, մասնաւոր օրակարգի վրայ, հանգամանօրէն քննեց բոլոր այն ծանրակշիռ հարցերը որ կը ներկայանային պատերազմէն վերջ, առնչութեամբ Թեսթալու վերակազմութեան և հաւատացեալներուն հոգեւոր և կրօնական կրթութեան:

Սիւնոդոսի փակումը տեղի ունեցաւ Մայիս 28ին, Յունաստանի Հայ կաթողիկէ Առաջնորդարանիս մէջ:

ԹՂԹԱԿԻՑ

3 Յունիս Երուսաղեմ. — Կրօնական պետեր յայտարարութիւն մը կը ղրկեն այլ և այլ պետութեանց Ս. Քաղաքին մէջ գործուած աւերներու մասին, և յատկապէս Եկեղեցիներու և կրօնական շէնքերու կրած վնասները կը մատնանշեն:

Ռուսիա. — Սովետական երկիրներու կեդրոնացման վայրերուն մէջ կը գտնուին 20 միլիոն գերիներ, որոնցմէ 7 միլիոնը

կաթողիկէ են: 10 հազարի կը հասնի թիւը այն կղերականներուն, որոնք այդ երկիրներու մէջ ձերբակալուած են:

Ըստ ամերիկացի երեսփոխան՝ John Davis Lodgeի, տակաւին 60-80.000 իտալացի պատերազմական գերիներ կը գըտնուին Ռուսիա:

Հիւսիսային Զինաստանի մէջ այս տարի համայնավարները սպաննած են 49 քահանաներ, քանդած՝ 25 եկեղեցիներ, 123 եկեղեցիներ «սինեմայի» սրահներու փոխած են, 183 եկեղեցիներ համայնավարական ակումբներու վերածած, 1079 դպրոցներ փակած են, 12 դպրոցներ քանդած, 219 եկեղեցական շէնքեր գրաւած են, 88 շէնքեր քանդած և 245 շէնքեր կողոպտած են:

Իսկ արեւմտեան և հարաւային Զինաստանի մէջ բիւրաւոր հեթանոսներ կաթողիկէ կրօնքը կ'ընդգրկեն, մասնաւորապէս Բվանկսի նահանգին մէջ:

Ճաբոն եւ Մասրաւ մեծ շարժում մը ծայր տուած է դէպի կաթողիկէութիւն: Մասնաւորապէս Հաբոնցի մասաւորական դասակարգը քննութեան կ'ենթարկէ նաև քրիստոնէական կրօնքը լուծելու համար օրուան տնտեսական, բնկերային և կրօնական մեծ հարցերը: Իսկ կաթողիկէ դըպրոցներու մէջ ազատօրէն քրիստոնէական վարդապետութիւն կը դասաւանդուի:

Կաթողիկէ Զայնսսփիւռ. — Վատիկանի ռատիոյէն զատ, նաև Գերմանիոյ, Աւրստրիոյ, Հոլանտայի, Հունգարիոյ, Իտալիոյ և այլ երկիրներու ռատիոկայաններ կրօնական յայտագիրներ կը գործադրեն:

Զրչիլ կաթողիկէ կրօնի մասին. — Ժընև կատարած իր վերջին այցին, Զրչիլ՝ կաթողիկէութեան դարձած իր քոյրերէն մէկուն կը յայտարարէ. «Այսօր կաթողիկէ եկեղեցին կը ներկայացնէ պաշտպանութիւնը մարդկային անձին՝ ամբողջատիրական սկզբունքներու դէմ»:

ԼՈՒՐԵՐ ՊԱՏՐԻԱՐԲԱՐԱՆԷ, ԹԵՍԵՐԷ, ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷ

2 եւ 4 Մայիս. — Ն. Վ. Կարգինալ Պատրիարքը կ'այցելէ միսիթարեանց պիքֆայայի (2 Մայիս) և Աշխութի կղերանոցները և Զմամաու իր վանքը (4 Մայիս):

6 Մայիս. — Վսեմաշուք Կարգինալ կաթողիկոսը սաւառնակով Հռոմ կը հասնի ընկերակցութեամբ Արհի. Պաթանեան Արքեպիսկոպոսին: Օղակայան բարի գալուստի եկած էին Արհի. Անտոնինոս Արքեպ. Արադա և Գերպ. Ռոսսոյ (Արեւելեան Ս. Ժողովի կողմէ), Վսեմ. Շարլ Հելու իր երկու քարտուղարներով (Լիբանանի կողմէ), Արհի. Արհի. Սարգիս Արքեպ. Տէր-Աբրահամեան և Պետրոս Արքեպ. Բէտիճեան, Գեր. Գեր. Աստեմանի, Սֆայր, Հինտոյ (Արեւելեան հաստատութիւններու կողմէ), Լեւոնեան և միսիթարեան կղերանոցներու տեսչութիւն ու աշա-

կերտութիւնը, Անարատ Յղութեան քոյրեր են:

16 Մայիս, Հռոմ. — Վսեմաշուք և Ամենապատիւ Կարգինալ կաթողիկոսը կէս ժամ ունկնդրութիւն կ'ունենայ Ն.Ս. Պրոսթիի մօտ:

Նոյն օրը երեկոյեան կ'այցելէ Ս. Պողոսի մարտիրոսութեան վայրը և մօտակայ այն քարայրը, ուր անցեալ տարի Ապրիլ 12ին Տիրամայրը եւեցած է բողոքականի մը՝ Պրունոյ Գոռնագիոյայի և անոր երեք ղեռատի զաւակներուն, ըսելով. «Եւ այն եմ, որ ասուածային Երուդութեան մէջ կը գտնուի: Յայնուրեան Կոյսն եմ: Դուք զիս կը հալածես: Այ՛ հերիք եմք: Դ. հօսին մէջ, որ երկնաւոր արքունիքն է երկրիս վրայ: Յիսուսի Ս. Մտին Գուրուած ինք առաջին ուրբաքներու զերմե-

ռանգուքիւնը, զոր ժամանակին կ'աւարած էիր, քեզ փրկեց: Ըստ տեսանողին վկայութեան՝ Աստուածածին ժամ մը կը խօսի իրեն հետ բացատրելով կաթողիկէ ճշմարտութիւնները: Բողոքականը ընտանիքին հետ դարձի կու գայ:

Ներկայիս քարայրը ուխտատեղիի փոխուած է և մինչև հիմա հարիւրաւոր հրաշքներ տեղի ունեցած են հոն:

Ս. Եկեղեցին տակաւին իր վճիռը չէ տուած այդ երկնային երեւումի մասին:

Վասիկան 30 Մայիս. — Լիբանանի Նախագահին վերընտրութեան առթիւ, Հոգեւոր Տէրը կը հեռագրէ:

Առ Նորին Վսեմութիւն՝ Շէշխ Պեշա-րա էլ Խուրի Պէյրութ

«Նախագահական պաշտօնիդ վերանորոգման բարեբաւարի առթիւ կը ներկայացնենք մեր մեծարանքին հետ՝ ջերմ խնդակցութիւններ, ազօթելով որ Աստուած չնորէ Ձեր Վսեմութեան երջանկութիւն և բարգաւաճութիւն սիրելի Լիբանանի»:

ԿԱՐԴԻՆԱԼ ԱՂԱՃԱՆՆԱՆ

Պէյրութ, 1 Յունիս. — Նախագահին պատասխանը.

Առ Նորին Վսեմութիւն՝ Կարդինալ Աղաճաննան. Վասիկան

«Շնորհաւորութիւններէն և մաղթանքներէն խորապէս զգածուած, անկեղծ շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ Ձեր Վսեմութեան, և առիթէս կ'օգտուիմ յարգանքով հաստատելու այն խիստ նշանաւոր ծառայութիւնները, զորս չէք դադրիւր մատուցանել Լիբանանի»:

ՊԵՇԱՐԱ ԷԼ ԽՈՒՐԻ

22 Մայիս. — Պոլսնիոյ Արքեպիսկոպոսին՝ Ծիրանաւոր Նազալի Ռոզգայի կարդինալութեան 25 ամեայ տարեդարձին առթիւ սարքուած հանդիսութեանց կը մասնակցի Գերբրջանիկ Հոգեւոր Տէրը և բանախօսութիւն մը կ'ընէ եկեղեցիներուն միաբանութեան շուրջ:

Յաջորդ օրը հայրապետական Ս. Պատարագ կը մատուցանէ Պոլսնիոյ աթոռանիստ եկեղեցիին մէջ, մասնակցութեամբ մխիթարեան հայրերու:

Ժամը 11ին մեծաշուք հանդիսութեամբ կը պատարագէ յորիւար հայրապետը՝ Կարդինալ Նազալի Ռոզգայ, հանդիսադրութեամբ վսեմաշուք Հոգեւոր Տիրոջ: Լատինաձէս Պատարագի ընթացքին նաև հայերէն ընթերցուած և Աւետարան կը կարդացուին:

8 Մայիս. — Տաղանդաւոր ջութակահար՝ փոքրիկն վարուժան (11 ամեայ), որ կը վայելէ Վսեմ. Հոգեւոր Տիրոջ և Հանրապետութեան Նախագահին համակրանքն ու հովանաւորութիւնը, նուագահանդէս մը կու տայ Աէն Ժողէֆ համալսարանի թատերասրահին մէջ՝ Ն. Վ. Տիկ. Պեշարա էլ-Խուրիի հովանաւորութեան տակ:

13 Մայիս. — Յիսուսեանց Աէն Ժողէֆ համալսարանի բակին մէջ Ս. Պատարագ կը մատուցանէ Արհի Կիւրեղ Եպ. Զօհրապեան, ի ներկայութեան 2.100 խաչակիր երկսեռ մանուկներու, որոնք մեծ ջերմեռանդութեամբ Ս. Հաղորդութեան կը մերձենան: Ս. Պատարագին ներկայ կը գտնուի նաև Արհի. Յովհ. Արքեպ. Նազլեան: Երգեցողութիւնը կը կատարէ «Կիլիկիա» երգչախումբը, ղեկավարութեամբ Գեր. Յովհ. Վ. Փարթամեանի:

Մայիս ամսոյն՝ Պատրիարքական Տեղապահ Արհի. Կիւրեղ Եպ. Զօհրապեան հովուական թուղթ մը կը հրատարակէ, հաղորդելով Լիբանանի Պատրիարքական թեմին և ձեզիբէի իր Վիճակին Ն. Ս. Պիոս ԺԲ Ս. Պապին չըջարեական թուղթը որով Քահանայապետը կը պատուիչէ հրապարակային ազօթքներով Աստուծոյ խնդրել աշխարհիս խաղաղութիւն և Պաղեստինեան խնդրի արդար և խաղաղ լուծում:

Արհիպատիւ Տեղապահ Եպիսկոպոսին կոչին համաձայն Պէյրութի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, Հռիփսիմեանց, Ս. Ընտանիք և Ս. Ագնէս Վարժարաններու աշակերտները հանդիսաւոր Պատարագի միջոցին Ս. Հաղորդութեան կը մերձենան: Իսկ Քեսապի, Տերզորի, Գամշլիէի, Հասիէի և Տերպեսիէի դպրոցները թափօրներ և ընդհանուր Հաղորդութիւն կը կատարեն, որոնց կը մասնակցի նաև հաւատացեալ ժողովուրդը:

Տերպետիէ՝ կառավարութիւնը իրազեկ ըլլալով Արհի. Զօհրապեան Գերապայ-ծառին հովուական թուղթին, սիրայօժար իր մասնակցութիւնը կը բերէ Ս. Հաղորդութեան թափօրին:

23 Մայիս. — Սէն Ժողէֆ համալսարանի հանդիսարանին մէջ կը կատարուի փառատօնը «Բազմավէպի», ըսորձը հովանաւորութեամբ Վսեմ. կարգինալ կաթողիկոսին և նախաձեռնութեամբ նոյն համալսարանի արեւելեան դպրութեանց կաճառին հայագիտութեան ամբիոնին: Կը բանախօսեն Գեր. Հ. Յովհ. Վ. Մըսըրեան (Բազմավէպի կատարած յատկանշական գործը՝ Հայ Ազգի և Հայրենիքի գաղափարական վերակերտում), Վեր. Ե. Քասունի (Բազմավէպին հայթայթած բանասիրական նպաստը), Պ. Հրաչ Քաջարենց (Բազմավէպին կատարած գրական դերը): Խանդավառ ուղերձ մը կ'ընէ Գեր. Հ. Համազասպ Վ. Ոսկեան, պանծացնելով բազմավէպի մեծամեծ արժանիքները:

Յայտագրին մաս կը կազմէր գեղարուեստական բաժին մը (մեներգ, զուգերգ, դաշնակ, ջութակ, գլարինէթ):

Փակման խօսքին՝ պատրիարքական տեղապառ՝ Արհի. Կիւրեղ Եպ. Զօհրապեան վեր կը հանէ Բազմավէպի և մխիթարեան հայրերու գործունէութիւնը քրիստոնէական տեսակէտէ և կը մաղթէ որ հայ արժէքներու հետ զուգընթացաբար պահուին ու ծաղկին քրիստոնէական արժէքները:

Դպրոցական հանդեսներ. — 9 Մայիս, Մխիթարեան վարժարանի կողմէ սարքուած «Մանկական բալետ» գոլէֆ տը լա Սալի մէջ: 16 Մայիս Մեսրոպեան վարժարանի մանկապարտէզի հանդէս և 23ին՝ մարզահանդէս: 30 Մայիս, Հռիփսիմեանց վարժարանի մարզահանդէսը: 6 Յունիս, ամավերջի երեկոյթ-հանդէս՝ Ս. Ազնէս դպրոցի սանուհիներու կողմէ և տօնավաճառ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ վարժարանի մէջ: 20 Յունիս, համերգ Հռիփսիմեանց վարժարանի սանուհիներու կողմէ, ղեկավարութեամբ Պ. Բարսեղ Կանաչեանի, ամավերջի հանդէս Զահլէի Անարատ Յղութեան Գոյբերու դպրոցը:

Արարեսեան բաժնարարանին մէջ, Աշ-

րաֆիէի Հ. Կ. Ե. Մ. ի նախաձեռնութեամբ տեղի կ'ունենան հերթական դասախօսութիւններ երկու շաբաթը անգամ մը: Պ. Վազգէն Այգունի (4 Մայիս) բազմաթիւ Փաստաթուղթերով կը նկատէր կատաղի հալածանքը, որուն ենթարկուեցաւ կաթողիկէ եկեղեցին՝ նացիականութեան կողմէ: Գեր. Մեսրոպ Վ. Թերզեան ցոյց կու տայ աստուածաբանական և պատմական փաստերով, թէ ինչո՞ւ կաթողիկէ ենք (18 Մայիս): Պ. Յակոբ Թորոսեան կը խօսի ազգապահպանման ազգակներու մասին՝ հայ լեզուն, հայրենիքի և կրօնքի սէրը, պահպանումը ազգային արժանապատուութեան, պսակ հայ երիտասարդներու միջև, հետաքրքրութիւն ազգային ընթացիկ կեանքին հանդէպ (1 Յունիս): Գեր. Յովհ. Ծ. Վ. Կամսարական յորդոր կը կարգայ երիտասարդներուն որ գործեն նուիրումի հոգիով ծառայելով Ս. Կրօնքին, Ազգին ու իրենց միութեան (15 Յունիս): Պ. Հրաչ Քաջարենց կը խօսի նիւթ առնելով «Լոյսն ու ստուերը Վահան Թէքէեանի գործին մէջ»:

Յունիս 12ին, Հ. Կ. Ե. Մ. ի նոյն մասնաճիւղին թատերաւէրները մեծ յաջողութեամբ կը ներկայացնեն Մոլիէրի «Երեւակայական հիւանդը», երեք արարով շքեղ կատակերգութիւն մը:

Աղեփանդերիւ. — Ապրիլ 25ին Մխիթար Աբրահօր մահուան տարեդարձին առթիւ Ս. Պատարագ և հոգեհանգստեան պաշտօն տեղի կ'ունենան Շիւքի Մխիթարեան վարժարանին մէջ:

Ամավերջի հանդէս մըն ալ կը սարքուի վարժարանի բակին մէջ: Տիար Լ. Մաթոսեան կը պանծացնէ Մխիթարն ու մխիթարեան միաբանութիւնը: Վեր. Հ. Տիմոթէոս Վրդ. Տէր-Կիւլեան կը յորդորէ աշակերտութիւնը տպրիլ կրօնքի և Ազգի գաղափարականով: Իսկ գրական և գեղարուեստական բաժինը ձեռնհասօրէն կը կատարեն աշակերտները:

Բարիկ 23 Մայիս. — Բարիկի Աթոռանիստ եկեղեցիին մէջ հանդիսաւոր պատարագ և հոգեհանգստեան պաշտօն կը կատարէ Գեր. Միքայէլ Վ. Մոմճեան, վաղամեռիկ տաղանդաւոր երաժշտագէտ Գուր-

դէն Արեւիկայի հոգւոյն համար: Ազատօնին
կը մասնակցին Սիփան-Կոմիտաս երգչա-
խումբը և Ս. Խաչի հոգաբարձութեան
դպրոց դասը: Յաւարտ պատարագի իմաս-

տալից դամբանական մը կը խօսի Գեորգի
Սահակ վ. Տէր Մովսէսեան՝ տեսուչ Սա-
մուէլ-Մուրադեան վարժարանի:

ՏԽՐՈՒՆԻ

ՀԱՆԳԻՍՏ

Հ. ԹԱԴԷՈՍ ՎՐԴ. ԹՈՄԱՃԱՆԻ

Միանձն մխիթարեան, անբասիր վանական, բազմադիւն դաստիարակ, անխոնջ մշակ
հայ գեղեցիկ դպրութեանց, նւարիս զինուոր Ասուծոյ եւ հայրենիքի:

Ծնած՝ Խարբերդ, 1864ին, առակեք Բերայի Մխիթարեան վարժարանին (1874-1876),
սեպտեմբեր օրով Հ. Մանուէլ Վրդ. Քաջունիի, որ զինք կը դիպէ Ս. Ղազար, 1876ին: Քա-
նանայ կը ձեռնադրուի 1887ին, ջանասիրութեամբ կատարելէ ետք իր ուսումները, առաջնոր-
դութեան տակ սրբակեաց եւ գիտնական Հ. Գարեգին Վրդ. Զարեանեայեանի:

Ուսուցիչ հայ լեզուի եւ գրականութեան Հ. Արսէն Ղազիկեանի եւ ընկերներուն: Աւխա-
տակից «Բազմավեպ»ի: Դաստիարակ-ուսուցիչ՝ Խարբերդ, Մալաթիա, Մամուրէք-Իւլ-Ազիզ,
սեւուն՝ Տրապիզոնի Մխիթարեան վարժարանին, ինչպէս նաեւ Վենետիկի Մուրաս-Ռաֆայելեան
վարժարանին (մին՝ իր կեանքին ամենէն բեղուն շրջաններէն), մեծաւոր՝ Միլանի հայ Ուսանո-
ղարանին:

Հեղինակ «Նախադրումն հայ գրաբար ֆեռականութեան» եւ «Առաջին ֆայլի գրոց բարբառ»
հասորներուն բազմաթիւ ինքնագիր գրաբար եւ աւխարհաբար ֆերուածներուն:

Թարգմանիչ՝ ի միջի այլոց՝ Պուալոյի (արուեստ ֆերրողական, գրաբար), յօրինող՝ կրօնա-
կան, բարոյական, կրթական այլազան յօդուածներուն:

Ունի բազմաթիւ անտիպ գրութիւններ, «Նամակագրութիւն», «գրագիտութիւն», «պատկեր-
ընդհանուր գրականութեան», «ճառեր եւ ֆարոցներ»:

Իր աշխեր փակեց՝ զօրացած Ս. Սկեղեցոյ խորհուրդներով՝ 19 Մարտ 1948ին, այնպէս
հեզօրէն, ինչպէս ապրեցաւ միշտ:

Հանգիստ իր վաստակաւոր, արդիւնաւատ հոգւոյն:

ՍՏԱՅԱՆՔ

Ռուբէն. — Հայաստան Միջ-ցամաքային Ուղիներու վրայ, Պէյրութ, 1948:

Հ. Նովիաննէս վ. Մարտեան. — Նիկոլ Աղբալեանի բանասիրական վաստակը եւ
մատենագիտութիւնը, 1948, Տպ. «Հայ ձեռնարան»ի, Պէյրութ:

Պատգամաբեր, Առաջնորդարան Կարողիկէ Հայոց, Արեւիկ. Ապրիլ-Մայիս-Յունիս 1948:

REVUE AVÉDIK

PATRIARCAT ARMÉNIEN CATHOLIQUE

(LIBAN) BEYROUTH

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵՐԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ ԵՒ ՍՈՒՐԻԱ
ԱՐՏԱՍՈՂՄԱՆ

8 Լիբան-Ոսկի
1 Անգլ. Ոսկի

«ԱԻԵՏԻՔ»Ի ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՑԻՉՆԵՐ

Գեր. Արսեն վ. Խորասանեան	P. O. B. 152, Larnaca
Գեր. Գաբրիել վ. Շաւարեւեան	Eglise Arm. Cath. Suleymanie, Alep
» Գրիգոր վ. Պապեան	78 Rue Rabelais, Lyon
» Լեւոն վ. Սարեան	Eglise Arm. Cath. Bab-Touma, Damas
» Մանուէլ վ. Բոլաշեան	B. P. 135, Téhéran
» Միխայէլ վ. Մերգիպեան	36 Rue Gameh Charcas, Le Caire
» Միխայէլ վ. Մուսնեան	10 bis Rue Thouin, Paris V
Գերլ. Մկրտիչ Ծ. վ. Գաղեգեան	Charcas 3529, Buenos-Aires
» Յարութիւն Ծ. վ. Մալեան	303 Elisabeth St. New York 12
» Յակոբ Թ. Ծ. վ. Կիրակոսեան	Arm. Cath. Convent, Jerusalem
» Յովհաննէս Ծ. վ. Զուհանեան	86 Rue d'Aubagne, Marseille
» Յովհաննէս վ. Նալպանեան	206 Ave. de Fré. Uccle-Bruxelles
Գերլ. Յովսէփ Ծ. վ. Խանձեան	Eglise Arm. Cath. Dourghouti-Athènes
» Յովսէփ Ծ. վ. Սարուխանեան	Beyrouth
Գեր. Յովսէփ վ. Գաօրանեան	17 Vicolo St. Niccla da Tolentino, Roma
» Պետրոս վ. Գաւուքեան	31 Sakiz-Aghadj, Bey Oglu, Istambu
» Պօղոս վ. Շիրիֆեան	8 Rue Port-Est, Alexandrie
» Սարգիս վ. Ուզունեան	Arm. Cath. Church, Bagdad
Գերլ. Սեփան Ծ. վ. Սեփանեան	St. Mark's Rectory 140 Robinson St. Philadelphia, Pa.
Գեր. վարդան վ. Պաղասաւարեան	Eglise Arm. Cath. - Hassitché